

Розділ 2. УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА НА ЗАХИСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПАРЛАМЕНТІ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ (1922–1939)

Українська політична еліта: структура та функціонування

Після приєднання українських теренів до складу міжвоєнної Польщі основним центром політичної взаємодії українців та поляків стали сейм і сенат. У 20–30-х роках ХХ ст. з-поміж усіх національних меншин українці мали найчисельніше представництво в польському парламенті. Загалом за п'ять каденцій (1922–1939) до сейму та сенату було обрано 129 діячів від українського населення, які під час своїх каденцій обіймали 137 посольських мандатів та 36 сенаторських. У своїй діяльності головний акцент вони робили на відстоюванні національних інтересів власного народу та захисті його прав. Оскільки в окреслений період доступ до політико-владної еліти українським громадсько-політичним діячам був утруднений, то українських послів і сенаторів у парламенті Польщі, безсумнівно, можна вважати репрезентантами української політичної еліти. Адже українські депутати, які представляли провідні політичні партії та громадські організації, а також активно займалися громадсько-політичною, економічною чи культурно-освітньою діяльністю, справляли значний вплив на формування поглядів і політичної поведінки тогочасного українського суспільства¹.

У науковій літературі існує чимало дефініцій та типологій політичних еліт. Загалом, під політичною елітою розуміють відносно невеликий, внутрішньо диференційований, інтегрований прошарок осіб, що концентрують у своїх руках значну політичну владу, обіймають керівні посади в органах державної влади, політичних партіях, громадських організаціях тощо й суттєво впливають на формування та реалізацію політики у державі². У цій праці прийму запропоновану польським дослідником Мірославом Шумілом (Mirosław Szumiło) дефініцію української політичної еліти, під якою розуміється група осіб, які вирізнялися з-поміж решти українського населення тим, що обіймали посольські та сенаторські мандати, керівні посади в неурядових політичних і громадських організаціях та всіляко намагалися закріпити за собою вплив на формування поглядів і політичної поведінки тогочасного українського суспільства³.

У польському парламенті українські депутати представляли три різні політичні орієнтації. Перша з них – «на власні сили» (незалежницький табір),

¹ Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej. Dzieje Najnowsze*. Warszawa, 2002. R. 34. Nr 3. S. 25; Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*. Lublin: Neriton, 2007. S. 7, 68.

² Головатий М. Ф. *Політична психологія: навч. посіб.* Київ: МАУП, 2001. URL: <https://buklib.net/books/31453/>

³ Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna...* S. 21.

яку репрезентували два парламентські клуби: Українська парламентська репрезентація (УПР) (до її складу входили члени Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української народної обнови, Українського соціалістичного об'єднання Селянський Союз і безпартійні «народовці») та Клуб Української соціалістично-радикальної партії (УСРП). Друга – орієнтація на підрадянську Україну, яку представляли члени Комуністичної посольської фракції, Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельроб») та Української партії праці. І третя – орієнтація на Польщу («угодовці»), до якої належали так званої «Хлібороби», українські депутати Безпартійного блоку співпраці з урядом (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, ББВР), члени Волинського українського об'єднання (ВУО) та частина безпартійних⁴. Середній вік українських послів становив 41 рік, а сенаторів – 50 років. Більшість українських депутатів, а саме 77, походила з Галичини та сповідувала греко-католицизм, решта – з території, яка перебувала під владою Російської імперії, і лише один народився за межами українських етнічних теренів, у Сувалках на Підляшші, усі вони сповідували православ'я. Як зазначав М. Шуміло, понад 80 % представників української парламентської еліти були вихідцями з сіл чи невеликих містечок. Щодо їхнього походження, то лише 8,3 % усіх парламентарів належали до вищих верств тогочасної суспільної ієрархії (землевласники, адвокати тощо). Натомість 20,8 % походили з родин, які користувалися високим авторитетом у тогочасному українському суспільстві, зокрема з греко-католицького духовенства, вчителів тощо. Представників дрібноміщанських і робітничих родин було дуже мало. Більшість, майже 2/3 від загальної кількості, українських парламентарів становили вихідці з селянських родин. Щодо рівня освіти, то відповідно до даних, наведених польським ученим, зі 129 українських парламентарів 70 осіб (54,3 %) мали вищу освіту (з них 34 закінчили правничі студії, 16 – педагогічні чи гуманітарні, 8 – теологічні, 5 – рільничі, 3 – медичні, 2 – технічні, по 1 – військові та економічні), 15 (11,6 %) – гімназії, і стільки ж – учительські семінарії, по 10 (7,7 %) мали початкову освіту та вище початкової освіти. Духовну семінарію закінчило 8 (6,3 %) парламентарів, і лише 1 (0,8 %) був самоуком⁵.

Українські депутати використовували всі доступні правові інструменти для діяльності в сеймі: промови, внесення законопроектів, подань та інтерпеляцій. Виступаючи з парламентської трибуни, вони демонстрували своє ставлення як до урядів, так і до Польської держави загалом. У їхніх промовах, якими вони намагалися вплинути й на польську парламентську більшість, і на громадську думку, здебільшого звучала критика діяльності державної адміністрації та інших державних органів, наводився перелік кривд, завданих українцям польською владою тощо. У сеймі першої (1922–1927) та другої (1928–1930) каденцій виступи послів переважно були провокаційними, за будь-якої нагоди вони критикували діяльність урядовців, правоохоронних органів, місцевої адміні-

⁴ Зайцев О. Українці у польському парламенті (1922–1927 роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 7. С. 354, 356; Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna...* S. 22.

⁵ Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna...* S. 25, 29–30.

страції тощо. Натомість зміна політичної тактики УПР у сеймі третьої каденції (1930–1935) вплинула й на промови послів, які стали більш виваженими, а в четвертій (1935–1938) та п'ятій (1938–1939) каденціях уже домінував поміркований тон виступів. Зокрема, за час діяльності парламенту міжвоєнної Польщі представники від УПР виголосили 512 промов – 351 в сеймі та 161 у сенаті⁶. Водночас у сеймі першої каденції українські парламентарі внесли 104 інтерпеляції та 50 подань⁷, другої каденції – 479 інтерпеляцій, 85 подань і 15 термінових подань, з яких Український клуб – 308, 62 і 10, відповідно; Клуб УСРП – 123, 20 і 2, а депутати від «Сельробу» – 48, 3 і 3⁸. Загалом, за час третьої каденції українські законодавці внесли 25 інтерпеляцій і 48 подань, з яких Український клуб – 13 та 42, а Клуб УСРП – 12 та 6 відповідно. У сеймі четвертої та п'ятої каденцій усіма парламентарями загалом було внесено інтерпеляцій 336 та 122, а подань – 169 та 29⁹ відповідно. Інтерпеляції використовували всі клуби, з одного боку, як форму парламентського контролю за державним апаратом, а з іншого – як засіб привернути увагу громадськості до актуальних проблем. Однак внесенню інтерпеляцій та подань частково перешкоджало те, що, відповідно до регламенту сейму, інтерпеляцію, як і звичайне депутатське подання, мало підписати не менше 15 послів. Для внесення термінового подання потрібно було заручитися підтримкою 45 депутатів¹⁰. З огляду на це, українські послы змушені були шукати союзників як серед польських депутатів, зокрема від Польської соціалістичної партії (Polska Partia Socjalistyczna, ППС) та Польської народної партії «Визволене» (Polskie Stronnictwo Ludowe «Wyzwolenie», ПСЛ «Визволене»), так і між собою чи з-поміж представників від національних меншин.

Важливою ділянкою діяльності українських парламентарів була участь у сеймових комісіях: освітній, адміністративній, морській, охорони праці, відбудови краю, суспільної опіки, петиційній, правничій, торгівлі та промислу, громадських робіт, казначейській, бюджетній, військовій, закордонних справ тощо. Діяльність у комісіях давала українським послам змогу впливати на їхні кінцеві висновки та рішення, а також порушувати важливі питання під час обговорень конкретних проблем, що згодом широко коментували в українській і польській пресі¹¹. Найактивнішу участь українські парламентарі брали в діяльності бюджетної, освітньої, адміністративної, конституційної, сільськогосподарської, аграрних реформ, казначейської та правничої комісій. Однак найбільшу активність усе ж таки виявляли на засіданнях саме бюджетної комісії,

⁶ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 241–243.

⁷ Ajnenkiel A. *Historia sejmu polskiego. II Rzeczpospolita*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. T. 2. Cz. 2. S. 339.

⁸ Ajnenkiel A. *Historia sejmu polskiego...* S. 340; Mędrzecki W. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej*. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. Warszawa, 1996. Nr 3. S. 227.

⁹ Archiwum Zakładowe Biblioteki Narodowej w Warszawie (AZBN w Warszawie). Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki (ATNSz.). Mikrof. 85813. K. 13–17, 98–103; Ajnenkiel A. *Historia sejmu polskiego...* S. 341–342.

¹⁰ Rudnicki S. *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2004. S. 37–41.

¹¹ Papierzyńska-Turek M. *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1979. S. 154–156.

якій відводилася головна роль у парламентській роботі над проектом бюджету держави. Участь у засіданнях цієї комісії українські послы використовували для висловлення свого ставлення до бюджетів усіх міністерств, а також для обговорення з присутніми там представниками уряду важливих для українців проблем¹².

Парламент першої каденції (1922–1927)

У 1922–1927 рр. інтереси українців у парламенті Польщі представляло 25 послів і 6 сенаторів, з яких 20 послів та 6 сенаторів були обрані від Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Ще у серпні 1922 р. вони приєдналися до Блоку національних меншин (Blok Mniejszości Narodowych, БНМ), об'єднавшись із білорусами, євреями, німцями й росіянами¹³. Зауважу, що українські політичні партії окреслених теренів активно долучилися до виборчої кампанії, на відміну від українських політиків Галичини, які бойкотували вибори, оскільки, на їхню думку, з погляду на міжнародне право у Галичині вибори були незаконними (за рішенням Найвищої ради Паризької мирної конференції Польщу вважали тимчасовим окупантом краю). Українські партійці були переконані, що проведенням виборів у Галичині польські урядовці намагалися продемонструвати європейським державам лояльність населення краю до польської влади і в такий спосіб закріпити анексію цих теренів¹⁴. У Галичині до виборчої кампанії долучилися лише лояльні до влади українські політичні сили: Українська аграрна партія, Українська партія праці, а також «Хлібороби». Загалом вони здобули п'ять мандатів послів¹⁵. Натомість бойкот виборчої кампанії на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі не мав сенсу, оскільки право Польщі на ці терени було закріплене Варшавським договором 1920 р. між Українською Народною Республікою й Польщею та Ризьким мирним договором 1921 р. між Польщею і радянськими республіками¹⁶.

Українські послы та сенатори, обрані за списком БНМ, 22 листопада 1922 р. на конференції у Ковелі оголосили про створення УПР, яку сформували Український сеймовий клуб (очолив Антон Васильчук, а з 22 березня 1923 р. – Самійло Підгірський¹⁷) та Український сенатський клуб (очолив Олександр

¹² Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 248–249.

¹³ Пеленський З. Між двома конечностями. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 505; Кутутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1998. № 1 (2). С. 63; Mędrzecki W. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 221.

¹⁴ Зайцев О. Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922–1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1994. С. 12–13.

¹⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zesp. 463. Sygn. 298. K. 22–23; Feliński M. *Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. Sprawy Narodowościowe*. Warszawa, 1931. Nr 6. S. 567; Бегей І. І. Ідейно-теоретична спадщина та практична діяльність української лівиці Галичини (кінець XIX – перша третина XX століть): дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. С. 360; Зайцев О. Українці у польському парламенті... С. 342.

¹⁶ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 73.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 392. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 22–23; Зайцев О. Представники українських політичних партій... С. 74.

Карпінський)¹⁸. Головним завданням УПР був захист національних прав та інтересів українського населення Польщі, а для внесення подань, інтерпеляцій, збору матеріалів було сформовано шість комісій: політично-адміністративну, пресову, рільничо-економічну, самоуправну, шкільну, церковну¹⁹.

Парламентарі від Галичини об'єдналися в окремий Український селянський клуб Східної Малопольщі «Хлібороби», який очолив священник Микола Ільків. Польські урядовці критично оцінювали діяльність цього клубу, зазначаючи, що М. Ільків, використовуючи у власних інтересах інших депутатів, не подавав жодних конструктивних пропозицій щодо поліпшення становища українського населення, натомість шантажував уряд і польські партії, вимагаючи за голоси клубу оплату готівкою, субвенціями, концесіями тощо²⁰.

Наприкінці першої каденції у листопаді 1927 р. українські послі й сенатори розподілилися у парламенті Польщі так: УПР під керівництвом УНДО, яка орієнтувалася «на власні сили», мала 10 послів і 5 сенаторів (з-поміж них 6 належали до УНДО, 7 були безпартійні, а 2 представляли засноване у 1924 р. Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз»); радянофільський табір репрезентували Парламентський клуб «Сельроб» – 5 послів і сенатор та Комуністична посольська фракція, до якої належало 4 українські депутати; зорієнтованими на Польську державу були 2 парламентарі Українського селянського клубу та 4 позафракційні. Зауважмо, що Клуб «Сельробу» був сформований ще 9 вересня того ж року членами фракції «Сельробу», які виступили проти домінування в УПР угодовської політики УНДО²¹.

На початку діяльності сейму першої каденції УПР, очолювана прихильником автономістсько-федералістської концепції А. Васильчуком, виступала за досягнення компромісу з польською владою. Демонстрацією лояльного ставлення УПР до влади стала декларація, виголошена С. Підгірським 23 січня 1923 р. у ході дискусії над *exposé* прем'єр-міністра Владислава Сікорського (Władysław Sikorski). Хоча в декларації й зазначалося, що українські землі були приєднані до Польщі без згоди на це автохтонного українського населення, однак загалом вона мала помірковане спрямування. Доповідач наголосив на тому, що головним прагненням українців є відбудова незалежної Української держави, однак з огляду на фактичний стан речей, вони готові до співпраці як із польським народом, так і з іншими народами, які населяють міжвоєнну Польщу. Зі свого боку, польська влада мала б забезпечити українцям Волині, Підляшшя, Поділля, Холмщини та Галичини належні умови для реалізації їхнього права на самовизначення, тобто надати повну свободу розвитку в усіх сферах життя²². Депутат також

¹⁸ Конференція українських послів і сенаторів в Ковлю. *Наше життя*. 1922. 26 листопада. С. 1; Mędrzecki W. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 221–222.

¹⁹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції: монографія. Львів, 2019. С. 386.

²⁰ Papierzyńska-Turek M. *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. S. 157.

²¹ Зайцев О. Українці у польському парламенті... С. 354, 356; Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna...* S. 24.

²² Декларація українського народу на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали*: у 3 т. Київ: Сучасність, 1983. Т. 2 / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. С. 44–45; Дробот І. І. Трансформації української державно-сборницької ідеї (1920–1930-ті роки). Київ: ФАДА; ЛТД, 2002. Т. 2. С. 193–194.

акцентував на необхідності відкриття державних початкових і середніх шкіл з українською мовою навчання та ліквідації утраквістичних навчальних закладів, запровадження української мови у школах на всіх теренах, заселених українцями, заснування українського університету в Холмі, створення належних умов для розвитку приватного українського шкільництва²³. У виступі С. Підгірський свідомо оминув проблеми Галичини, зокрема у шкільництві, оскільки не хотів загострювати відносини з польською владою.

Демонструючи лояльне ставлення до уряду, у лютому 1923 р. УПР підтримала державний бюджет, сподіваючись на те, що голова уряду В. Сікорський піде на певні поступки українським політикам та всіма можливими засобами сприятиме працевлаштуванню українців на державну службу, відкриттю українських навчальних закладів, усуне перешкоди на шляху діяльності православного духовенства, владнає проблему осадницької колонізації тощо. Однак сподівання українських парламентарів не справдилися, як наслідок, 23 березня того ж року А. Васильчук пішов із посади голови УПР, а в жовтні наступного року вийшов з її складу, хоча й надалі підтримував послів у їхніх голосуваннях. Загалом, розчарувавшись у політиці лівоцентристського уряду В. Сікорського, який обмежував права національних меншин, перешкоджав діяльності українських культурно-освітніх товариств тощо, 26 травня 1923 р. УПР на чолі з новообраним головою С. Підгірським офіційно перейшла в опозицію, проігнорувавши прохання ППС і ПСЛ «Визволене» підтримати чинний уряд²⁴.

Усі наступні виступи українських послів щодо діяльності влади в політичній, економічній та освітній сферах звучали вже більш критично. Еволюцію ставлення УПР до польської влади від лояльного до опозиційного засвідчив виступ С. Підгірського 2 червня 1923 р. на 42-му засіданні сейму під час дискусії з приводу *exposé* прем'єр-міністра Вінцентія Вітоса (Wincenty Witos). Виступаючи від імені Українського сеймового клубу, парламентар наголосив на неналежному стані українського шкільництва, оскільки діти-українці Підляшшя та Холмщини позбавлені змоги здобувати освіту рідною мовою як у державних, так і в приватних школах, які влада заборонила відкривати. Він звинуватив центральну та місцеву владу в спробі ліквідувати українське шкільництво й у полонізації українців. С. Підгірський висунув низку вимог до уряду, серед яких надання широкої національно-територіальної автономії всім українським землям, що входили до складу Польської держави, а також статусу державного Українському таємному університету у Львові. Посол висловив вотум недовіри новосформованому уряду²⁵.

²³ Sejm I kadencji. Sprawozdanie stenograficzne z 10 posiedzenia 23 stycznia 1923 r. Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (Spr. sten. z pos.). Łam. 65, 70; Зайцев О. Українці у польському парламенті... С. 344; Турчак О. В. Вибори 1922 р. до польського сейму і сенату: історико-правові аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 52.

²⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 38–39; Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 222–223.

²⁵ Sejm I kadencji. Spr. sten. z 42 pos. 2 czerwca 1923 r. Łam. 69, 71–72; Зайцев О. Українці у польському парламенті... С. 345.

Протилежну до УПР позицію у ставленні до польської влади зайняли послы від Українського селянського клубу на чолі з М. Ільківим. У виступах парламентарі демонстрували лояльність до влади упродовж усієї каденції сейму. Зокрема, у виступі 23 січня 1923 р. на 10-му засіданні сейму М. Ільків наголосив, що, обираючи між Росією та Польщею, українці обирають Польщу, оскільки як демократична конституційна республіка вона забезпечує можливості для вільного національного розвитку. Водночас посол висунув низку вимог, виконавши які, влада, на його думку, могла б частково врегулювати українсько-польські відносини на східних теренах Галичини. З-поміж освітніх вимог прозвучав заклик до відкриття українського університету у Львові, організації мережі початкових, середніх і професійних шкіл з українською мовою навчання, відбудови зруйнованих під час війни шкільних приміщень, забезпечення рівноправності українській мові в органах державної влади. М. Ільків виступив проти заміни поняття «українець» поняттям «малоросійський народ» чи «руський». Наприкінці свого виступу він від імені клубу висловив підтримку В. Сікорському, заявивши, що для добробуту українців і добробуту держави вони не чинитимуть перешкод новосформованому уряду²⁶.

У виступах, поданнях та інтерпеляціях українські парламентарі від різних клубів значну увагу приділяли діяльності державної адміністрації на українських теренах. Здебільшого акцентували на зловживаннях польських місцевих органів влади, представників правоохоронних органів, адміністрації навчальних закладів і польських педагогів, ущемленні прав українців. Спільно з німецькими та єврейськими парламентарями українські послы домагалися якнайшвидшого ухвалення шкільного законодавства для національних меншин. Виступаючи з парламентської трибуни, вони наголошували на утисках у політичній, економічній та освітній сферах, а також на кривдах, завданих українцям як місцевою, так і центральною владою. До прикладу, А. Васильчук, беручи 15 лютого 1924 р. участь в дискусії над законопроектом про самоврядування, звинуватив владу в порушенні прав українців, гарантованих їм Конституцією 1921 р. Зокрема, критикував розробників проекту закону за навмисну спробу обмежити виборчі права не лише українців, а й представників інших національних меншин, розпалювання міжнаціональної ненависті тощо²⁷. Посол від Комуністичної посольської фракції Яків Войтюк під час дискусії над бюджетом 13 червня 1924 р. звинуватив уряд у ліквідації українського шкільництва на Холмщині та зменшенні кількості українських навчальних закладів на Волині й Поліссі²⁸. У виступі 28 червня 1924 р. посол від УПР Андрій Братунь, який 1927 р. увійшов до сеймового клубу «Сельроб», критикував політику міністерства рільництва за встановлення повного контролю над лісами без ліквідації сервітуту, без відшкодування втрат для українців, які віддавна користувалися цим правом.

²⁶ Sejm I kadencji. Spr. sten. z 10 pos. 23 stycznia 1923 r. Łam. 56–60; O uniwersytet ruski. *Rzeczpospolita*. 1923. 2 marca. S. 1; Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych... S. 569; Бегей І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 360.

²⁷ «Вільні з вільними, рівні з рівними». Промова посла Антона Васильчука виголошена в польським соймі дня 15-го ц. м. у дебати над законопроектом про самоврядування. *Діло*. 1924. 22 лютого. С. 2; 24 лютого. С. 2–3.

²⁸ AAN. Zesp. 1370. Sygn. 255/1. K. 14.

Парламентар наголошував, що українське населення незаконно обклали високими штрафами за випас худоби у лісах та використання деревини, а для ефективного виконання урядових розпоряджень у лісовому господарстві звільнили з посад проукраїнськи налаштованих працівників, замінивши їх поляками або лояльними до влади особами²⁹.

Проблеми, пов'язані з утиском прав українців Польщі, посла порушували переважно в поданнях та інтерпеляціях. Одне з перших подань, яке стосувалося необхідності запровадження української мови викладання у початкових, середніх, професійних і вищих навчальних закладах Полісся, Підляшшя та Холмщини, вніс 16 січня 1923 р. А. Васильчук³⁰. Депутати розглянули його 26 лютого того ж року на засіданні освітньої комісії. Представники національних меншин підтримали подання, натомість члени польських політичних сил від Народно-національного союзу (Związek Ludowo-Narodowy) до ППС висловилися проти. В ухваленій комісією резолюції не містилося вимоги запровадити українську мову навчання на окреслених теренах, вона лише зобов'язувала міністерство віросповідань і освіти (МВіО) розробити законопроект щодо шкільництва національних меншин³¹.

У поданнях українські послы порушували такі важливі проблеми, як працевлаштування звільнених на Волині та Поліссі українських учителів³², проведення ревізії інспекторатів і шкільних кураторій передусім на Волині та Поліссі з метою розслідування випадків незаконного звільнення українських педагогів та повернення їх у навчальні заклади³³, фактів зловживань правоохоронних органів тощо. Зокрема, у лютому 1924 р. депутати від УПР внесли термінове подання щодо необхідності розслідування причин трагічної смерті ув'язненої Ольги Басараб, встановлення та притягнення винних у її загибелі до відповідальності³⁴.

Інтерпеляції переважно стосувалися тих проблем, які вимагали негайного вирішення: обмеження прав української мови в освітній сфері, зокрема заборони вживання поняття «український» у шкільництві, неприйняття декларацій за українську мову навчання шкільними інспекторами³⁵, зловживань поліції під час внесення українцями декларацій за рідну мову навчання³⁶, а також загалом

²⁹ З діяльності Українського Соймового Клубу. Промова посла Братуня виголошена в польським соймі дня 28 червня 1924 р. при дискусії над бюджетом міністерства рільництва. *Діло*. 1924. 12 липня. С. 2.

³⁰ Sejm I kadencji. Druki. Nr 125.

³¹ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. S. 167–168.

³² Sejm I kadencji. Druki. Nr 141.

³³ Недоля українського шкільництва (З промови посла Сергія Козицького у Соймовій Освітній Комісії 23 квітня 1923 р. з нагоди внеску Українського Клубу про звільнення учителів) (закінчення). *Діло*. 1923. 8 травня. С. 1–2.

³⁴ Після трагічної події. Нагле внесення Українського Клубу в справі трагічної та таємної смерті Ольги з Левицьких Басарабової в поліційних арештах у Львові при вул. Яховича. *Діло*. 1924. 24 лютого. С. 1–4.

³⁵ Інтерпеляція посла А. Братуня і тов. до міністра внутрішніх справ в справі не приймання декларацій шкільним інспектором у м. Горохів. Шкільний плебісцит. *Діло*. 1925. 3 квітня. С. 2–3.

³⁶ Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 343. Арк. 57; AAN. Zesp. 8. Sygn. 10988/23. К. 14–15.

кривд, завданих українцям правоохоронними органами³⁷, знущань польськими педагогами над українськими учнями³⁸, нищення шкільних приміщень³⁹, конфіскації накладів українських періодичних видань тощо⁴⁰. До прикладу, в інтерпеляції щодо необхідності відкриття україномовної школи на Поліссі у с. Прилуки Берестейського повіту, яку Сергій Козицький вніс 17 липня 1924 р., йшлося про те, що польська влада «адміністративним терором і навіть судом відбиває у людей охоту добиватися своєї школи»⁴¹.

На засіданнях сеймових комісій парламентарі зазвичай порушували ті проблеми, які хвилювали тогочасне українське суспільство. Так, на освітніх проблемах Волині, Полісся та Підляшшя, нищенні владою українського шкільництва у виступі на засіданні освітньої комісії 23 квітня 1923 р. наголошував С. Козицький. Оминаючи галицьке шкільництво, він заявив про необхідність відбудови на Волині, Підляшші та Поліссі зруйнованих у роки війни українських навчальних закладів і висловився проти закриття українських шкіл, заборони відкриття приватних навчальних закладів з українською мовою викладання, примусового усунення з посад кваліфікованих учителів-українців чи заміну їх лояльними педагогами, здебільшого польської національності⁴². С. Козицький стверджував, що така політика влади зумовила те, що десятки українських сіл у кожному повіті не мають українських навчальних закладів і шкільних приміщень⁴³.

Українські послы, як і парламентарі від національних меншин, схвально сприйняли травневий переворот 1926 р., який усунув від влади польські праві партії та дав надію на зміну політичного курсу щодо непольського населення. Однак, попри обіцянки, дані міністром освіти Антоні Суйковським (Antoni Sujkowski) на зустрічі з представниками УПР 2 серпня 1926 р., щодо внесення змін у початкове, середнє та вище шкільництво, повернення української мови навчання у

³⁷ Інтерпеляція посла А. Васильчука до міністра внутрішніх справ у справі побоїв і знущань поліції над селянином Яковом Ковальчуком зі с. Хорошинка на Підляшші. З діяльності Української Парляментарної Репрезентації. *Діло*. 1924. 9 квітня. С. 2; Інтерпеляція посла Братуня і тов. до міністра внутрішніх справ у справі побиття українських селян у с. Верхостав Горохівського повіту органами польської державної поліції. З діяльності Українського Соймового Клубу. Інтерпеляції. *Діло*. 1924. 30 липня. С. 3.

³⁸ Інтерпеляція посла Братуня і тов. до міністра освіти в справі биття учнів управителем школи у с. Печихвости пов. Горохів Станіславом Блотницьким. Інтерпеляції Українського Клубу. *Діло*. 1926. 7 липня. С. 2; Інтерпеляція посла Братуня і тов. в справі катувань українських дітей в школі села Колпитів Горохівського повіту. На соймовій арені. Внесення і Інтерпеляції. *Діло*. 1924. 31 травня. С. 2.

³⁹ Пос. Братунь вніс 3 червня 1924 р. інтерпеляцію до міністра освіти і віросповідань в справі доведення до знищення шкільного будинку в с. Оздютичі Горохівського повіту. На соймовій арені (Інтерпеляції). *Діло*. 1924. 10 червня. С. 2–3.

⁴⁰ «Гуляй душа!». Інтерпеляція посла Сергія Козицького і товаришів до панів міністрів справ внутрішніх і справедливости в справі конфіскації «Діла» українського щоденника у Львові. *Діло*. 1924. 24 лютого. С. 1.

⁴¹ AAN. Zesp. 322. Sygn. 2250. K. 159.

⁴² Недоля українського шкільництва (3 промови посла Сергія Козицького у Соймовій Освітній Комісії 23 квітня 1923 р. з нагоди внеску Українського Клубу про звільнення учителів) (початок). *Діло*. 1923. 5 травня. С. 1–2.

⁴³ Недоля українського шкільництва (3 промови посла Сергія Козицького у Соймовій Освітній Комісії 23 квітня 1923 р. з нагоди внеску Українського Клубу про звільнення учителів) (продовження). *Діло*. 1923. 6 травня. С. 1–2.

тих школах, які через зловживання місцевої влади під час проведення шкільного плебісциту були перетворені на утравістичні або польські, збільшення кількості україномовних шкіл, відкриття українського університету, створення українського навчального закладу у Кракові тощо, домогтися покращення становища українського населення, дотримання його прав і свобод так і не вдалося⁴⁴. Наприкінці діяльності сейму першої каденції українські парламентарі загалом критично оцінювали національну, мовну та освітню політику санаційного табору щодо українців, на чому неодноразово наголошували у виступах⁴⁵.

Парламент другої каденції (1928–1930)

Сейм і сенат другої каденції були сформовані за результатами виборів 4 та 11 березня 1928 р. відповідно. Інтереси українського населення в польському парламенті представляло 45 послів (УНДО здобуло 23 мандати, УСРП – 8, «Сельроб-правиця» – 8, «Сельроб-лівия» – 3, «Сельроб-єдність» – 2, «Сельсоюз» – 2⁴⁶), які становили майже 50 % сеймової репрезентації національних меншин (усього 94 особи), та 12 сенаторів⁴⁷. Загалом, українське населення західноукраїнських теренів, яке активно долучилося до голосування (у Львівському воєводстві в голосуванні взяло участь 75,7 % населення, Станиславівському – 76,2 %, Тернопільському – 77,9 %, Волинському – 68,7 %), продемонструвало високий рівень національної свідомості, віддавши партіям національно-державницького табору 2/3 своїх голосів⁴⁸. Українські списки здобули у Східній Галичині 49,7 % голосів, польські – 40,8 %, єврейські – 9,5 %⁴⁹.

Як зазначав М. Шуміло, наслідком проведених виборів стала майже цілкова заміна української парламентської еліти, оскільки з 31 депутата першої каденції переобралися лише 4. На його думку, на це вплинуло декілька чинників: по-перше, у 1928 р. активну участь у голосуванні взяло населення Львівського, Тернопільського та Станиславівського воєводств (обрали 42 депутатів), яке бойкотувало вибори 1922 р., а, по-друге, угодовські українські політичні сили Волинського, Поліського та Любелського воєводств, які на виборах 1922 р. провели до парламенту 20 депутатів, у 1928 р. на вибори йшли не єдиним табором, а розділилися на декілька окремих політичних сил, що суперничали між собою, і, як наслідок, здобули лише 10 мандатів послів та сенатора⁵⁰.

⁴⁴ Домагаймося української школи! *Свобода*. 1926. 15 серпня. С. 1–2; Коло університетської справи. *Свобода*. 1926. 22 серпня. С. 1.

⁴⁵ AAN. Zesp. 9. Sygn. 961. K. 2–3.

⁴⁶ Польський сойм і українські послі. *Свобода*. 1931. 4 січня. С. 3; Пеленський З. Між двома кінцями. С. 511; Feliński M. [pseud. Różycki Rajmund]. *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*. Warszawa: Drukarnia P. K. O., 1931. S. 68.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 827. Арк. 29–46; AAN. Zesp. 322. Mikrof. B. 18468. Sygn. 2265. K. 200; Brzoza Cz. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej. Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. Kraków, 1992–1993. T. 1–2. S. 155; Zaporowski Z. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 1992. S. 127; Feliński M. *Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych...* S. 582, 585.

⁴⁸ Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). Львів, 1995. С. 40.

⁴⁹ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій... С. 75.

⁵⁰ Szumiło M. *Ukraińska elita polityczna...* S. 25–26.

Наприкінці діяльності сейму другої каденції українські депутати розподілилися в парламенті так: до УПР, яка перебувала на самостійницьких позиціях, належало 26 послів (23 від УНДО, 2 від «Сельсоюзу» та безпартійний Володимир Зубрицький), до Української соціалістично-радикальної парламентської репрезентації, що була критично налаштована як до Польської держави, так і до Радянського Союзу, – 8, до клубів «Сельробу-правиці» та «Сельробу-лівіці» (єдність), які представляли прорадянську орієнтацію, – 4 та 2 відповідно, а пропольську орієнтацію представляло 5 послів, обраних за списками ББВР⁵¹. Михайло Західний сам сформував Клуб Української партії праці. Як зазначав дослідник Олександр Зайцев, українські парламентарі в сеймі другої каденції продемонстрували ті ж орієнтації, що й у попередньому: пропольську, прорадянську та самостійницьку⁵².

З-поміж українських депутатів до керівних органів польського парламенту було обрано віцемаршалом сейму Володимира Загайкевича, а сенату – Михайла Галушинського, обидва від УНДО, а член від УСРП Дмитро Ладика став секретарем сейму. На відміну від сейму, де діяло декілька українських клубів, у сенаті українцям вдалося сформувати один Український сенатський клуб, до якого ввійшли ундовці, представник від УСРП Іван Макух і два білоруські сенатори⁵³. Українські парламентарі мали своїх представників у всіх сеймових комісіях.

У сеймі другої каденції українські послы та сенатори критично оцінювали державну політику щодо українців й відкрито висловлювали опозиційне ставлення до польської влади. Так, парламентарі від УНДО у виступах демонстрували опозиційне ставлення до урядовців, критикуючи їх за колонізаційну та асиміляційну політику щодо українського населення Польщі. Зокрема, голова УПР Дмитро Левицький неодноразово наголошував на антиукраїнській політиці як ендецьких політичних сил, так і представників санаційного табору в політичній, економічній та освітній сферах⁵⁴. Група поміркованих парламентарів, яка існувала в лоні УПР та виступала за «реальну політику», упродовж другої каденції парламенту залишалася в меншості. На опозиційних позиціях перебували також послы від українських лівих політичних сил, які зазначали, що перебуватимуть в опозиції до всіх польських урядів доти, допоки ті не визнають права українців на самовизначення. На цьому, зокрема, у своєму виступі в сеймі 30 березня 1928 р. наголошував посол від УСРП Д. Ладика. Депутат від цієї ж політичної сили Клим Стефанів зазначав, що повного національного і соціального визволення українці зможуть досягти лише у власній державі⁵⁵. На яскраво виражених антиурядових позиціях перебували також послы від інших лівих

⁵¹ Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej... S. 127; Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych... S. 588.

⁵² Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій... С. 77.

⁵³ Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання... С. 41.

⁵⁴ Польська політика супроти українців: промова голови Української Парламентарної Репрезентації посла д-ра Дм. Левицького у соймі дня 5 грудня 1929 р., виголошена в часі загальної бюджетової дискусії. *Діло*. 1929. 10 грудня. С. 1–2, 11 грудня. С. 2–3; Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2006. S. 93–94.

⁵⁵ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85781. K. 82–83.

партій, які, на зразок голови Клубу «Сельроб» Максима Чучмая та представника «Сельроб-лівиці», члена Комуністичної партії Західної України Кирила Вальницького, звинувачували ундовців і радикалів у прислужництві владі⁵⁶.

Як і в попередньому парламенті, у сеймі другої каденції українські депутати у виступах, поданнях та інтерпеляціях відстоювали національні, релігійні, освітні та мовні права українців. Запитами-інтерпеляціями вони миттєво реагували на неправомірні/дискримінаційні дії щодо українців, порушуючи в них актуальні політичні та соціальні проблеми, які хвилювали тогочасне українське суспільство, зокрема вказували на факти зловживань польської влади й місцевої адміністрації, вимагали притягнення винних до відповідальності тощо.

У діяльності значну увагу послаи та сенатори зосереджували на соціально-економічній ситуації на українських теренах, що перебували під владою Польщі. Найбільше їх хвилювали проблеми, пов'язані з розвитком сільського господарства та добробутом українських селян. Критично оцінюючи соціально-економічну політику польських урядів та звинувачуючи їх у зuboжінні українського селянства, послаи наголошували на необхідності зменшення оподаткування селян, виділення коштів господарствам, постраждалим від стихійних лих та воєнних дій, селянам, які опинилися за межею бідності, інвалідам, дітям-сиротам, припинення незаконної вирубки лісів у Карпатах, надання державними банками кредитів українцям тощо. У виступах вони вимагали припинення переслідувань українських господарських товариств і виділення з державного бюджету субвенцій на забезпечення їхньої діяльності. Зокрема, йшлося про товариства «Сільський господар» та «Ревізійний союз українських кооператив», які не отримували жодної матеріальної допомоги від держави⁵⁷. Щоб покращити економічне становище українського селянства південно-східних воєводств, послаи на 45-му засіданні сейму 5 лютого 1929 р. та на 74-му 6 лютого 1930 р. вимагали відновлення знищених під час Першої світової війни земельно-кадастрових книг. Посол від УНДО Антін Кунько стверджував, що відновлення земельно-кадастрових книг є не лише правовим, а й економічним питанням, оскільки без цих книг дрібні господарі не могли отримати іпотечних кредитів на купівлю земельних ділянок⁵⁸.

Проблемними питаннями для українських послів від УПР залишалися спосіб реалізації земельної реформи і так звана колонізація українських теренів. Так, перебігу парцеляції великих земельних господарств на українських землях на 74-му засіданні сейму 6 лютого 1930 р. торкався А. Кунько. Він заявляв, що з віддалених регіонів Польської держави привозять людей, щоб забезпечити відсоткове зростання польського елемента на українських теренах, натомість українські селяни позбавлені можливості купувати земельні наділи для розширення своїх господарств, оскільки за це місцева влада вимагає від них зміни віросповідання на католицьке, а національності – на польську⁵⁹. Українські парламентарі

⁵⁶ Бегей І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 367–368.

⁵⁷ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 132–133.

⁵⁸ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 45 pos. 5 lutego 1929 r. Łam. 52–53; Sejm II kadencji. Spr. sten. z 74 pos. 6 lutego 1930 r. Łam. 65.

⁵⁹ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 74 pos. 6 lutego 1930 r. Łam. 65.

критично оцінювали польську колонізаційну політику на українських землях і вважали, що в майбутньому вона зашкодить добросусідським відносинам між обома народами.

Найбільше претензій депутати висловлювали щодо діяльності МВіО. Порівнюючи тогочасний стан українського шкільництва з австро-угорською добою, вони, зважаючи на статистичні дані, наголошували на майже цілковитому знищенні україномовних навчальних закладів, оскільки значна їхня частина була ліквідована, а інші перетворені на утраквістичні⁶⁰. Саме масове перетворення шкіл на утраквістичні, спричинене шкільним законом від 31 липня 1924 р., спричиняло гостру критику українських парламентарів. Виступаючи на 15-му засіданні 2 червня 1928 р., Володимир Целевич зазначав, що цей закон мав негативні наслідки для розвитку українського шкільництва, оскільки спричинив зменшення кількості україномовних шкіл у Галичині, на Волині, Поліссі та Холмщині⁶¹. Українські сенатори також висловлювалися проти нищення українських навчальних закладів, вносили інтерпеляції проти примусової зміни мови навчання в українських школах чи запровадження утраквізму⁶².

Українські парламентарі критикували не лише положення про утраквізацію шкільництва, а й спосіб проведення передбачених шкільним законом 1924 р. шкільних плебісцитів, що, за їхніми словами, відбувалися в атмосфері взаємної ненависті⁶³. Вони неодноразово наголошували на зловживаннях місцевої влади під час проведення плебісцитів. Зокрема, на випадках фальшування шкільними інспекторами та комендантами поліції декларацій за відкриття польських шкіл, небажанні місцевої влади засвідчувати підписи на українських деклараціях, агітаційній діяльності вчителів-поляків за школу з державною мовою навчання акцентував В. Целевич⁶⁴, а Д. Великанович вказував на численні факти фальшувань підписів на шкільних деклараціях, зміни національності населення гмін з української на польську без згоди на це місцевого населення⁶⁵. Сенаторка від УНДО Олена Кисілевська під час дискусії над бюджетом МВіО 25 лютого 1933 р. також навела низку прикладів зловживань місцевої влади, яка відмовляла батькам-українцям у праві внесення декларацій за рідну мову навчання, незаконно позбавляючи дітей Підляшшя, Лемківщини та Холмщини права навчатися рідною мовою⁶⁶.

Звинувачення українських парламентарів були небезпідставними. Наприклад, міністр освіти, відповідаючи на інтерпеляцію послів Українського сеймового клубу щодо зміни мови навчання з української на державну в школі с. Чесники Рогатинського повіту, з огляду на наведені докази, визнав, що зміна мови навчання була безпідставною, оскільки батьки місцевих учнів не внесли 20 декларацій за польську мову викладання. Як наслідок, школа знову стала

⁶⁰ Польський сойм. *Свобода*. 1929. 17 лютого. С. 2; Senat II kadencji. Spr. sten. z 5 pos. 21 czerwca 1928 r. Łam. 18.

⁶¹ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 40–47.

⁶² AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85782. K. 766–767, 798, 857.

⁶³ Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej... S. 135.

⁶⁴ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 41–42.

⁶⁵ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 47 pos. 7 lutego 1929 r. Łam. 15–16.

⁶⁶ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. K. 265–267.

україномовною. Також міністр освіти скасував рішення кураторії Львівського шкільного округу (ЛШО) щодо зміни мови навчання в школі с. Обельниці Рогатинського повіту з української на утравквістичну як безпідставне і постановив запровадити українську мову навчання⁶⁷.

У полі зору українських парламентарів перебували також проблеми, пов'язані з українським приватним шкільництвом та позашкільною освітою. Так, посол від УНДО Михайло Струтинський під час виступу в сеймі наголошував на тому, що з державного бюджету не надходить жодних коштів на утримання українських приватних початкових шкіл, гімназій, учительських семінарій, професійних шкіл та різноманітних курсів, які фінансуються за кошти українців⁶⁸. Перешкоджання кураторією ЛШО та місцевою адміністрацією відкриттю нових українських приватних навчальних закладів і переслідування чинних стало причиною внесення українськими парламентарями низки подань, в яких ті вимагали притягнення винних до відповідальності⁶⁹. Особливе занепокоєння у парламентарів спричиняло перешкоджання діяльності чинних українських гімназій. Так, 22 травня 1928 р. сенатори внесли термінове подання щодо закриття п'яти вищих класів державної гімназії з українською мовою навчання в Станіславові⁷⁰. Терміновість цього подання була розглянута на 25-му засіданні сейму 19 червня того ж року. Закриття цих класів референт освітньої комісії Януш Єнджеєвич (Janusz Jędrzejewicz) обґрунтовував демонстративною відмовою учнів старших класів гімназії брати участь в урочистостях до державного свята 3 травня, що й стало причиною рішення шкільної ради та МВіО⁷¹. Зауважу, що примусове залучення учнів-українців до державних святкувань спричиняло значну критику в українських депутатів, оскільки, на їхню думку, вони мали характер польських національних свят та часто ставали маніфестацією польського шовінізму⁷². Зокрема, М. Струтинський стверджував, що шляхом запровадження у школах урочистих відзначень державних свят влада намагається прищепити учням почуття польського патріотизму⁷³.

Українські послі часто порушували питання про некоректне поведіння польських учителів з учнями-українцями, зокрема вносили скарги про побиття української молоді педагогами-поляками, заборону промовляння молитов українською мовою тощо. Набуло гостроти також питання функціонування шкільної адміністрації. Парламентарі від УНДО неодноразово скаржилися на позбавлен-

⁶⁷ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85812. Т. 6. К. 236, 242.

⁶⁸ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 74 pos. 6 lutego 1930 r. Łam. 117.

⁶⁹ Sejm II kadencji. Druki. Nr 706; Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 126.

⁷⁰ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85781. К. 38.

⁷¹ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 25 pos. 19 czerwca 1928 r. Łam. 9–10; Редько Ю. Станіславів – моє улюблене місто. *Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини: у 3 т.* Нью-Йорк; Київ; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. Т. 3 / ред. Ю. Гасцький. С. 721–722.

⁷² Промова М. Рудницької про закриття 5-и вищих класів державної гімназії в Станіславові з українською мовою викладання та внесення протесту проти примусової участі української молоді у польських національних святах. Зі стенограми 11-го засідання Сейму. 29 травня 1928 р. *Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи: збірник документів і матеріалів / упоряд. М. Дядюк.* Львів: б. в., 1998. С. 444; Senat II kadencji. Spr. sten. z 16 pos. 9 marca 1929 r. Łam. 56.

⁷³ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 74 pos. 6 lutego 1930 r. Łam. 115.

ня української громадськості впливу на освітні процеси (українці мали в повітових шкільних радах зазвичай по одному представнику), політичну заангажованість шкільних інспекторів, які відстоювали інтереси поляків, натомість не дбали про розвиток української мови й культури⁷⁴.

У виступах українські парламентарі неодноразово привертали увагу до важкого становища українського вчительства. На 15-му засіданні 2 червня 1928 р. В. Целевич зазначав, що з 12 000 педагогів, які працювали в ЛШО, лише 2 880 були українцями⁷⁵. Намагаючись поліпшити становище освітян, Д. Великанович за підтримки інших послів від УПР 31 березня 1928 р. вніс до сейму подання в справі нівелювання ст. 58 Закону «Про службові відносини вчителів» від 15 липня 1927 р., вимагаючи вилучення пункту про переведення педагогів на інше місце праці, з огляду на «добро школи»⁷⁶. Він акцентував на тому, що цей припис влада використовує в політичних цілях⁷⁷. Посол від ППС Юліан Смуліківський (Julian Smulikowski) також вважав цей припис великою помилкою, вимагав замінити його детальним окресленням випадків, коли вчитель міг бути переведений до іншої школи⁷⁸. Однак парламентська більшість не підтримала цих вимог, після тривалого обговорення на цьому ж засіданні сейм прийняв поправку, яка лише доповнила попередній пункт вимогою про переведення учителів на підставі попереднього висновку скликаної при Шкільній окружній раді спеціальної комісії. Така поправка не задовольнила українських парламентарів⁷⁹.

Оскільки проблема з переведенням українських педагогів на етнічні польські терени залишалася невирішеною, то у виступах послів неодноразово до неї поверталися. Так, Мілена Рудницька на 82-му засіданні сейму 28 лютого 1930 р. зазначала, що переведення українських учителів, виходячи з «інтересів школи», стало тією зброєю, яку влада використовувала в боротьбі проти національно свідомих українських педагогів⁸⁰. Схожі думки висловлювала сенаторка О. Кисілевська, наголошуючи, що українських педагогів часто безпідставно переводили на етнічні польські терени або умисне не приймали на роботу українців-випускників учительських семінарій⁸¹. Примусового переведення учителів на етнічно польські землі у виступах торкався й Д. Великанович⁸².

Українські послів, як і представники від національних меншин, неодноразово порушували питання про неофіційний *numerus clausus* на деяких факультетах польських вищих навчальних закладів, що змушувало молодь, зокрема українську, виїжджати на навчання за кордон, а після повернення роками чекати на нострифікацію дипломів або заново складати всі іспити⁸³. Це певною мірою

⁷⁴ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 47 pos. 7 lutego 1929 r. Łam. 20; Senat II kadencji. Spr. sten. z 30 pos. 12 marca 1930 r. Łam. 87–92; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 126.

⁷⁵ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 44.

⁷⁶ Sejm II kadencji. Druki. Nr 30; Ibid. Nr 637.

⁷⁷ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 82 pos. 28 lutego 1930 r. Łam. 28–29.

⁷⁸ Ibid. Łam. 35–36.

⁷⁹ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 127.

⁸⁰ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 82 pos. 28 lutego 1930 r. Łam. 50–53.

⁸¹ Senat II kadencji. Spr. sten. z 16 pos. 9 marca 1929 r. Łam. 56–57.

⁸² Польський сойм. *Свобода*. 1929. 17 лютого. С. 2.

⁸³ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 127.

ускладнювало працевлаштування української молоді в середніх навчальних закладах, оскільки їхні дипломи польська влада не визнавала. З огляду, на це українські парламентарі та сенатори вимагали внесення змін до законів щодо кваліфікації педагогів середніх навчальних закладів⁸⁴. Єдиним виходом зі ситуації, що склалася, українські послы вважали заснування українського університету у Львові. Зокрема, на цьому наголошував В. Целевич у виступі 2 червня 1928 р.⁸⁵. Відповідно до ст. 4 законопроекту, поданого Українським сеймовим клубом 19 червня 1928 р., університет мав складатися зі семи факультетів: греко-католицької теології, православної теології, права і політичних наук, математично-природничого, гуманітарного, медичного та технічно-агрономічного. Згідно зі ст. 9, відкриття університету мало відбутися не пізніше 1 січня 1929 р. На покриття витрат, пов'язаних з його заснуванням, послы пропонували закласти у бюджеті на 1928/1929 рр. 2,5 млн зл. (ст. 8). Стаття 5 передбачала, що уряд збудує нові університетські приміщення упродовж 3 років⁸⁶. Польська сеймова більшість визнала це подання демонстративним через нереальні терміни відкриття університету.

Спільно з парламентарями від національних меншин українські послы 1929 р. долучилися до розробки закону про шкільництво для непольського населення, подавши свій законопроект, який передбачав створення посади «міністра-українця», якого мав призначати президент. Цей міністр був би рівноправним членом Ради Міністрів і мав би право вето щодо розпоряджень президента. У справах українського шкільництва він зрівнювався у правах із міністром освіти щодо видання розпоряджень, декретів, оголошення сеймом ухвалених законів тощо. Усі начальники відділів, візитатори та референти для українського шкільництва при МВіО мали бути українцями. Бюджет для розвитку українських навчальних закладів становив би окрему позицію у бюджеті МВіО. Влада II інстанції на українських теренах мала поділятися на українську та польську, також планували створити дві окремі шкільні краєві ради – для українців і поляків. Українських учнів мав навчати український учитель⁸⁷. Однак цей законопроект не був реалізований.

У виступах українські послы також висловлювалися за необхідність укладання окремих навчальних програм для українського шкільництва, оскільки уніфіковані програми враховували потреби лише польської молоді. Законодавці звертали увагу на недосконалість змісту підручників, за якими навчалися українські діти. 19 лютого 1929 р. українські послы внесли законопроект про навчальні програми для шкіл з українською мовою викладання, який передбачав, що для українських державних і приватних навчальних закладів усіх типів будуть укладені окремі навчальні програми⁸⁸. Задля цього мала бути створена спеціальна комісія, яка б складалася на 1/3 із представників МВіО, а на 2/3 – з

⁸⁴ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 35 pos. 5 grudnia 1928 r. Łam. 16–17; Senat II kadencji. Spr. sten. z 5 pos. 21 czerwca 1928 r. Łam. 24–25.

⁸⁵ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 45–46.

⁸⁶ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85781. K. 62.

⁸⁷ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 68731. K. 167–179.

⁸⁸ Sejm II kadencji. Druki. Nr 463.

представників Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) і товариства «Рідна школа». Однак цей проект закону не отримав підтримки освітньої комісії, тому й не потрапив на розгляд сейму⁸⁹.

Українські парламентарі неодноразово висловлювалися проти вживання в шкільництві та адмініструванні понять «руський» і «русинський». Виступаючи на 15-му засіданні 2 червня 1928 р., В. Целевич наголосив на неприйнятності заміни поняття «український» на «руський» чи «русинський», оскільки це «провокація національної гідності»⁹⁰. 15 червня того ж року Український сеймовий клуб вніс до сейму подання про правову регламентацію вживання поняття «український» замість «руський» у всіх законах і підзаконних актах, розпорядженнях органів державної та місцевої влади, шкільних підручниках та офіційних виданнях. Ним закріплювалося вживання понять «українець» і «український». Законопроект вимагав внести зміни до восьми чинних законодавчих актів, зокрема до мовного закону 1924 р. Однак це подання так і не було розглянуте⁹¹. 13 листопада 1928 р. Лев Бачинський від імені українських депутатів висловився проти заміни назви «Галичина» на «Малопольща», оскільки вона не мала жодного історичного підґрунтя⁹².

Перешкодження діяльності української преси також не залишилося поза увагою парламентарів. Зокрема, ще на початку квітня 1928 р. депутат від УСРП Д. Ладика вніс із цього приводу дві інтерпеляції⁹³. Цю проблему посла також порушували у виступах із парламентської трибуни. Зокрема, В. Загайкевич на 47-му засіданні 7 лютого 1929 р. акцентував на протиправній конфіскації тиражів українських видань, зазначивши, що найбільше від цього постраждала преса УНДО: «Діло», «Свобода» та «Новий час»⁹⁴. У лютому 1929 р. українські послы подали свій законопроект щодо внесення змін до ст. 73 Розпорядження Президента Речі Посполитої від 10 травня 1927 р. Пропонувалося зобов'язати місцеву владу повідомляти редакцію про конфіскацію тиражу не пізніше як через 3 год після отримання обов'язкового екземпляра – для газет, та через 24 год – для журналів. Однак цей законопроект був поданий в адміністративну комісію, де залишився без розгляду⁹⁵.

Загальне обурення в українських парламентарів і загалом в української громадськості Польщі спричинило обмеження прав української мови, порівняно з австро-угорським періодом. Так, послы неодноразово порушували питання вживання української мови в сеймі та сенаті Польщі, вимагаючи внесення змін до регламенту, оскільки в австрійську добу як в Імперській Раді,

⁸⁹ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 129.

⁹⁰ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 40–47.

⁹¹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (Archiwum PAN). Zesp. III–180. Sygn. 76. K. 5; Sejm II kadencji. Druki. Nr 194; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 129.

⁹² Sejm II kadencji. Spr. sten. z 29 pos. 13 listopada 1928 r. Łam. 36.

⁹³ Береґей І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 368; Боднар О. Парламентська діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1928–1930). *Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції*: зб. наук. праць. Київ: Ліра-К, 2015. С. 70.

⁹⁴ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 47 pos. 7 lutego 1929 r. Łam. 116.

⁹⁵ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 118–119.

так і в Галицькому крайовому сеймі, депутати мали право виступати рідною мовою. Внесене ними відповідне подання було розглянуте на регламентній комісії, однак його підтримали лише послы від національних меншин, ППС і ПСЛ «Визволене», натомість більшість відкинула⁹⁶. Втратою попередніх здобутків стала заборона військовослужбовцями Війська Польського вживати українську мову, проти чого у виступах висловлювався, зокрема Василь Бараник⁹⁷. Обмеження прав української мови в судочинстві також спричинило хвилю обурення в українських парламентарів. Порівнюючи правовий статус української мови в Австро-Угорщині та міжвоєнній Польщі, В. Загайкевич наголошував, що, відповідно до австро-угорського законодавства, українці мали право вживати рідну мову в усній формі та на письмі у всіх інстанціях, а суди були зобов'язані видавати постанови, повістки, офіційні засвідчення, ухвали та вироки, вести протоколи мовою звернення, тобто українською, у всіх написах всередині чи ззовні судових будівель дозволялося розміщувати вивіски українською, натомість польська влада позбавила українців такого права⁹⁸. Значній критиці послы піддали Закон «Про офіційну мову в судах, прокуратурі та нотаріаті»⁹⁹, ухвалений сеймом 31 липня 1924 р. Правові норми цього закону, які стосувалися державної мови, мали чітко визначений імперативний характер. Натомість норми, що визначали мовні права національних меншин, радше були сформульовані, як правові можливості, та не були обов'язковими¹⁰⁰. Зокрема, українці могли отримати рідною мовою рішення суду у справі, переклад обвинувального акту чи відповідь на своє звернення лише після заявленого прохання. Також вони мали право послуговуватися рідною мовою, даючи свідчення і подаючи скарги до судів і прокуратур. Однак дуже рідко судові рішення писали українською мовою, оскільки зазвичай судді виправдовувалися незнанням мови, браком відповідно підготованого офісного персоналу чи відсутністю друкарських машинок з українським шрифтом. Гострою проблемою було також кадрове забезпечення судів та прокуратур. На думку послів, влада перешкоджала працевлаштуванню українських правників саме з політичних міркувань. До прикладу, з-поміж 11 голів окружних судів лише 2 були українцями. Намагаючись покращити правовий статус української мови в судочинстві, в січні 1929 р. послы внесли подання щодо новелізації ст. 82 Закону «Про офіційну мову в судах, прокуратурі та нотаріаті», у якій хотіли прописати пункт, відповідно до якого на території суду, де проживало понад 20 % представників національних меншин, судьями могли бути призначені лише ті кандидати, які володіли мовою цієї меншини. Однак змін до статті не було внесено,

⁹⁶ Внесення Укр Клубу у справі укр. мови в нарадах сойму. *Діло*. 1929. 21 грудня. С. 3.

⁹⁷ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 119.

⁹⁸ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 47 pos. 7 lutego 1929 r. Łam. 117.

⁹⁹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924. Nr 78. Poz. 757. S. 1206–1207.

¹⁰⁰ Марковський В. Я. Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2014. С. 9.

оскільки сейм прийняв резолюцію, якою закликав уряд «по можливості» призначати суддями тих осіб, які володіють мовами меншин¹⁰¹.

Важливе місце в діяльності українських послів займало питання функціонування органів місцевого самоврядування у Галичині. Вони звинуватили владу у фактичній ліквідації самоврядування, яке було добре розвинуте за часів Австро-Угорської імперії. У виступах та інтерпеляціях послы критикували владу за неналежну організацію виборів до гмінних сільських і міських рад, вказували на численні зловживання польських урядовців, через які не були враховані голоси українських виборців. Українські парламентарі підтримали законопроект про зміну виборчих ординацій до рад гмінних, міських і повітових у південних воєводствах, внесений послами від ППС та ПСЛ «Визволене» в січні 1929 р., однак він так і залишився на розгляді адміністративної комісії¹⁰².

Належну увагу послы приділяли також релігійним питанням. Так, політику польської влади щодо Української Греко-Католицької Церкви у виступі 7 лютого 1929 р. під час обговорення бюджету МВіО критикував посол від УНДО о. Володимир Пелліх. Згадавши про так званий сокальський кордон, він звинуватив владу в недопущенні греко-католицького духовенства на терени Холмщини та Волині, наголосив на переслідуванні греко-католицьких священників за їхню активну громадську діяльність, за відстоювання ними права українських дітей і молоді навчатися рідною мовою, навів факти спонукання урядовцями місцевої адміністрації як священників, так і простих українців, які хотіли працевлаштуватися на державну службу чи затвердити контракт із купівлі земельного наділу, до зміни обряду з греко-католицького на римо-католицький тощо. Не оминув увагою В. Пелліх і питання, пов'язаного зі вживанням греко-католицькими священниками української мови в метричних книгах, книгах цивільного стану та кореспонденції з владою, що викликало спротив з боку урядовців¹⁰³.

У виступах та поданнях депутати від УПР, попри те, що більшість із них сповідувала греко-католицизм, акцентували також на проблемах Православної Церкви Польщі. Сергій Хруцький, єдиний посол від УНДО, який сповідував православ'я, неодноразово наголошував на кривдах, завданих Православною Церкві. Під час дискусії над бюджетом МВіО на 15-му засіданні 2 червня 1928 р., проаналізувавши політику міжвоєнної Польщі щодо православ'я, він зауважив, що, всупереч протестам українців, владою з 1918 р. по 1922 р. було закрито близько 600 церков, а 150 перейшло в тимчасове користування римо-католиків. Водночас посол наголосив, що в бюджеті МВіО закладалися мінімальні кошти на потреби Православної Церкви, на половину менше від необхідних, також він закидав владі перешкоджання українізації Церкви, підтримку російського елемента в середовищі вищого православного духовенства, втручання у внутрішньоцерковні справи тощо¹⁰⁴. Стосовно останнього звинувачення, то 15 січня 1930 р. послы від УПР внесли термінове подання щодо протиправного

¹⁰¹ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 123.

¹⁰² *Ibid.* S. 120–121.

¹⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 13–14; Sejm II kadencji. Spr. sten. z 47 pos. 7 lutego 1929 r. Łam. 73–76.

¹⁰⁴ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 15 pos. 2 czerwca 1928 r. Łam. 91–93.

втручання світської влади у внутрішні справи Церкви, однак ця проблема залишилася без розгляду¹⁰⁵. Також парламентарі критикували владу за руйнування закритих будівель православних храмів, які потребували ремонту, що траплялося на Холмщині та Любеліщині у 1929–1930-х роках¹⁰⁶.

Підсумовуючи діяльність українських парламентарів у сеймі другої каденції, І. Макух зазначав, що «промови польських соціалістів та українських послів були гострі», однак «польська сеймова більшість нічого собі не робила з гострих промов українських послів», натомість «провалювала всі домагання і внески українських послів і сенаторів»¹⁰⁷.

Парламент третьої каденції (1930–1935)

Листопадові вибори 1930 р. до польського парламенту третьої каденції відбулися за вкрай несприятливих для українських політичних партій умов. Напередодні виборів польський уряд провів брутальну акцію «пацифікації», яка була офіційною відповіддю на саботажні дії українців, до того ж мала на меті змусити українських виборців голосувати за списки ББВР. З тією ж метою проведено арешти українських громадсько-політичних діячів, переважно колишніх послів, зокрема представників УСРП (в ув'язненні перебували Андрій Гривнак, Семен Жук, Дмитро Ладика, Антон Нивинський, Микола Рогуцький та ін.)¹⁰⁸. Водночас влада анулювала список «Сельробу-єдність», і, як наслідок, єдиним українським загальнодержавним списком був «Український і білоруський виборчий блок». Усі ці події негативно вплинули на результати виборів. «Український і білоруський виборчий блок» здобув у Галичині лише 30,8 % голосів виборців, а на Волині – 12,6 %. Раднофільські «Сельроб-єдність», «Сельроб» та Українська партія праці, які виставили локальні списки, набрали лише по кілька тисяч голосів¹⁰⁹. Загалом інтереси українців у сеймі представляло 26 депутатів. Зокрема, УНДО отримало 17 місць у сеймі та 3 в сенаті, а УСРП – 3 й 1 відповідно. Українські парламентарі сформуливали два клуби: Український клуб на чолі з сенатором Антіном Горбачевським, а згодом – Дмитром Левицьким (17 українських послів та білоруський Фабіан Яремич) і Клуб українських соціалістів-радикалів під керівництвом сенатора І. Макуха (3 депутати)¹¹⁰. Ще шестеро українців з Волині, обраних за державними списками, належали в сеймі до ББВР¹¹¹. Саме вони долучилися до створення 1931 р. Української парламентської репрезентації Волині (УПРВ), яка представляла інтереси ВУО¹¹².

Зауважмо, що в окреслений період українська парламентська політична еліта демонструвала певну сталість, оскільки з 57 парламентарів другої каденції до

¹⁰⁵ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 67 pos. 15 stycznia 1930 r. Łam. 69–70.

¹⁰⁶ Sejm II kadencji. Spr. sten. z 75 pos. 7 lutego 1930 r. Łam. 40–43.

¹⁰⁷ Макух І. На народній службі. Детройт: Видання Української Вільної Громади Америки, 1958. С. 308, 378.

¹⁰⁸ Боднар О. М. Парламентська діяльність Української соціалістично-радикальної партії... С. 12.

¹⁰⁹ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій... С. 77.

¹¹⁰ Виборчі висліди. Діло. 1930. 18 листопада. С. 3; Brzoza Cz. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 155–156; Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej... S. 140.

¹¹¹ Ukraińcy. Życie parlamentarne. *Sprawy Narodowościowe*. 1931. Nr 1. S. 87; Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych... S. 599; Пуйда Р. Б. Українське національно-демократичне об'єднання 1928–1939 рр. у польському парламенті. *Молодий вчений*. 2014. № 1(3). С. 49.

¹¹² Szumiło M. Ukraińska elita polityczna... S. 24.

сейму та сенату третьої каденції було повторно обрано 19 осіб, що становило 33,3 %. Такі результати частково були наслідком того, що, починаючи з 1928 р., інтереси української громадськості в парламенті Польщі представляли члени УПР, які переважно склалися з досвідчених діячів УНДО. Підтвердженням цьому, наприклад, слугує те, що з-поміж 20 членів УПР третьої каденції попередній досвід парламентської діяльності мало 15 послів¹¹³.

Риторика виступів українських парламентарів від УПР у сеймі третьої каденції була значно стриманішою, аніж послів попередньої каденції. Зокрема, у звіті Міністерства внутрішніх справ Польщі (МВС) зазначалося, що цього разу Український клуб утримався від складання політичних декларацій, вступивши в площину змістовної критики¹¹⁴. Значний вплив на зміну риторики послів від УПР мав IV Народний з'їзд УНДО, що відбувся наприкінці березня 1932 р., який засвідчив початок зміни політичного курсу партії, що обрала нову політичну тактику, суть якої зводилася до тимчасової відмови від гасел незалежності й соборності та заміни їх вимогою національно-територіальної автономії для всіх українських земель міжвоєнної Польщі¹¹⁵. Водночас послі від УНДО дедалі виразніше схилилися до досягнення порозуміння з польськими політиками, необхідності нормалізації українсько-польських відносин, що й відбулося 1935 р.¹¹⁶. Щодо депутатів від лівих українських партій, то вони залишалися в опозиції до влади впродовж усієї каденції сейму. У виступах, інтерпеляціях та поданнях вони гостро критикували урядовців за недотримання прав українців на вільне використання рідної мови в освітній сфері, судочинстві, нищення національного шкільництва, перешкоджання українським громадянам у поданні декларацій за рідну мову навчання, незаконне оподаткування та переслідування українських культурно-освітніх товариств, переведення з політичних мотивів учителів-українців на етнічно польські терени тощо¹¹⁷.

Парламентську діяльність у сеймі третьої каденції українські послі та сенатори від усіх українських політичних партій розпочали з розгляду проблеми «пацифікації». Саму акцію вони вважали необґрунтованою та такою, яку нічим не можна виправдати. Петиції до Ліги Націй, інтерпеляції й промови депутатів стосувалися надання відшкодувань жертвам репресій, критики політики

¹¹³ Ibid. S. 25–26.

¹¹⁴ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1931 roku. Warszawa: Wydział Narodowościowy, 1931. S. 6.

¹¹⁵ Калиняк Л. політичні суперечності між УНДО та ОУН і поляризація українського руху в Польщі (1932–1935). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 549.

¹¹⁶ Габлевич Б. Ліквідація гімназії. *Ювілейна книга української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998* / підбір, упоряд. та ред. текстів і комент. С. Яреми. Тернопіль; Львів, 1998. С. 66; Виступ М. Рудницької про обставини закриття гімназій у Рогатині і Дрогобичі та внесення вимог про скасування Міністерством освіти обвинувачення їх у антидержавній діяльності. Зі стенограми 41-го засідання Сейму. 18 грудня 1931 р. *Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи: збірник документів і матеріалів* / упоряд. М. Дядюк. Львів: б. в., 1998. С. 486; Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 166.

¹¹⁷ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85813. K. 13–17, 98–103; Ajnenkiel A. *Historia sejmku polskiego...* S. 341.

польської влади, покарання винних в організації масових погромів¹¹⁸. Так, 1 січня 1931 р. на засіданні бюджетної комісії з критикою політики Польщі виступив посол від УСРП Михайло Матчак. Він наголосив, що під час «пацифікації» незаконно нищилося майно українців, ліквідовувалися національні культурно-освітні товариства та організації, а також кооперативи. Проблему «пацифікації» на засіданні адміністративної комісії сенату 28 січня того ж року порушив сенатор від УСРП І. Макух¹¹⁹. Водночас на 7-му засіданні сейму 26–27 січня 1931 р. належна увага була приділена поданню Українського клубу з приводу «пацифікації» в Галичині, у якому вимагалось об'єктивне розслідування та притягнення всіх винних до відповідальності¹²⁰. Схоже подання за підтримки представників від ППС внесли також українські сенатори. Однак польська більшість відкинула ці подання. 17 березня 1931 р. українські послы внесли інтерпеляцію щодо зловживань державної поліції на теренах Тернопільського воєводства у вересні 1930 р. Депутати навели докази, що «пацифікацію» проводили навіть у тих селах, в яких не було жодних акцій саботажу. На їхнє переконання, такі дії влади мали на меті обмежити діяльність патріотично налаштованих українців¹²¹.

Навіть освітні питання, яких торкалися українські послы, так чи так були пов'язані з «пацифікацією». Наприклад, 13 січня 1931 р. до сейму було внесено подання про необхідність скасування чинності розпоряджень МВіО, які стосувалися закриття приватних гімназій «Рідної школи» в Рогатині та Дрогобичі, а також про відновлення діяльності чоловічої гімназії з українською мовою навчання в Тернополі¹²². Ці подання впродовж десяти місяців очікували розгляду в освітній комісії й лише 18 грудня 1931 р. потрапили на обговорення в сейм, де викликали бурхливу дискусію. Позицію Українського клубу підтримали послы від єврейських і німецьких партій, ППС, а представники від Національного клубу утрималися від голосування.

Як і в попередніх каденціях сейму, послы у виступах наголошували на політичних переслідуваннях українців, безпідставних арештах активних громадсько-політичних діячів, зубожінні українського селянства, антиукраїнській земельній та кредитній політиці, нищенні українського шкільництва, перешкоджанні діяльності українських культурно-просвітницьких і господарських товариств тощо. Зокрема, Д. Левицький у виступі 4 лютого 1932 р. звинуватив

¹¹⁸ Детальніше див.: ЦДАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 553. Арк. 16; AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85782. K. 256; N. S. Sprawa ukraińska w Genewie. *Nasz Przegląd*. 1931. 6 lutego. S. 3; Sejm uznaje zarządzenia na terenie Galicji Wschodniej. *Nasz Przegląd*. 1931. 22 stycznia. S. 5; Momot W. Ukraińskie przedstawicielstwo parlamentarne w Sejmie i Senacie w latach 1935–1939. *Studia Historyczne*. Kraków, 1999. T. 42. Nr 3. S. 402–416; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 147.

¹¹⁹ З польського сойму. *Свобода*. 1931. 18 січня. С. 2; Беґей І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 379.

¹²⁰ Sejm III kadencji. Spr. sten. z 7 pos. 26–27 stycznia 1931 r. Łam. 32–35; Шептицька Л. Б. Громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879–1953): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний лісотехнічний університет України. Львів, 2008. С. 141.

¹²¹ AANZesp. 322. Mikrof. B. 18468. Sygn. 2265. K. 112–122.

¹²² AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85781. K. 281–282; Sejm III kadencji. Druki. Nr 60; Ibid. Nr 61; Ibid. Nr 62; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 156.

державну адміністрацію у зловживаннях та безправ'ї щодо українців, нищенні українських навчальних закладів, недопущенні української молоді у Львівський університет, закритті філій українських товариств, зокрема «Просвіти», «Сокола» тощо, зауваживши, що така політика влади може призвести до загострення українсько-польських відносин¹²³.

Проблеми українського шкільництва та становища українських педагогів і надалі залишалися в центрі уваги українських парламентарів. Так, у виступі 10 лютого 1931 р. Д. Великанович наголошував на занедбаному стані українського початкового та середнього шкільництва, а також на недопущенні владою українського вчителства до виховання освіченої верстви. Депутат вимагав відновлення навчання у закритих українських гімназіях Рогатина, Дрогобича тощо. Він звинуватив урядовців у спробі асимілювати український народ¹²⁴.

Проблеми українського учительства залишалися актуальними упродовж усієї каденції сейму. Так, 24 лютого 1931 р. на засіданні освітньої комісії Д. Великанович порушив питання примусового переведення українських педагогів на етнічні польські землі та вимагав внесення змін до чинного законодавства¹²⁵. 20 вересня 1933 р. В. Загайкевич і Д. Великанович подали МВіО протест щодо переведення українських учителів та безпідставні відмови кураторії ЛШО підтверджувати повноваження освітян «Рідної школи», а також щодо запровадження лемківського букваря в державних школах Лемківщини¹²⁶.

У лютому–березні 1931 р. українські парламентарі брали активну участь в обговоренні проєктів законів «Про шкільний устрій» та «Про приватні школи й наукові та виховні заклади». Вони виступили з критикою законопроекту «Про шкільний устрій», який передбачав скасування двох перших класів гімназії та поділ середньої школи на чотирикласну гімназію і двокласний ліцей, оскільки лише закінчення початкової школи другого ступеня (шість класів) давало право вступу до гімназії. На думку депутатів, такі заходи ускладнювали доступ до середньої освіти вихідцям із сіл, зокрема на цьому наголошували М. Рудницька та В. Загайкевич¹²⁷. Д. Великанович зазначав, що оскільки МВіО не дало українським парламентарям змоги ознайомитися з цим проєктом закону, то вони не готові вносити поправки¹²⁸. Натомість депутати від УСРП запропонували внести до цього проєкту закону низку поправок: враховувати при укладанні програм для шкіл потребу навчання історії й географії національних меншин; до укладання програм залучати наукові установи меншин (для українців – НТШ у Львові); засновувати ліцеї з українською і білоруською мовами навчання. Однак закон «Про шкільний устрій» був ухвалений без урахування цих поправок¹²⁹.

¹²³ Sejm III kadencji. Spr. sten. 48 pos. 4 lutego 1932 r. Łam. 41–43.

¹²⁴ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. K. 2.

¹²⁵ Ibid. K. 1488–1494.

¹²⁶ Півень А. В. Громадсько-політична діяльність Володимира Загайкевича (1876–1949): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. С. 159.

¹²⁷ Там само. С. 153.

¹²⁸ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. K. 1511–1512.

¹²⁹ Бегей І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 380–381.

Урядова спроба реформувати освітню сферу шляхом внесення в січні 1932 р. законопроект про зміни в організації державного та приватного шкільництва викликала спротив не лише українців, а й представників усіх національних меншин. Цей законопроект було внесено на розгляд сейму разом із двома іншими проектами законів, які стосувалися реформування місцевого самоврядування і польської військової колонізації. Українські, німецькі та єврейські послы намагалися завадити ухваленню цих законів, наголошуючи на тому, що ті суперечать міжнародним договорам і конституційним актам Польської держави. На засіданні освітньої комісії 24 лютого того ж року Український клуб у спільній заяві вимагав відкликання законопроект про приватне шкільництво. На засіданні комісії 26 лютого Д. Великанович вніс подання про вилучення проекту закону «Про приватні школи та навчальні й виховні заклади» з порядку денного перед початком дискусії по суті, бо він суперечив ст. 100 і 117 Конституції 1921 р., а також ст. 8 Малого Версальського договору. Подання підтримали всі клуби, окрім ББВР¹³⁰. На 61-му засіданні сейму 26 лютого 1932 р. критичні зауваження щодо законопроект висловила М. Рудницька, зазначивши, що «зі становища розвитку української освіти та культури, проект є крайнє шкідливий»¹³¹. Вона акцентувала на колонізаційному характері шкільної політики, на спробі усунути українську громадськість від впливу на виховання власних дітей¹³². У відповідь на спробу більшості прийняти законопроекти щодо реформування загального та приватного шкільництва, місцевого самоврядування і польської військової колонізації Центральний Комітет УНДО прийняв ухвалу від 12 березня 1932 р., в якій зазначалося, що ці проекти законів «покликані загальмувати розвиток українського народу у сфері самоуправління, господарській та культурно-освітній. Вони суперечать міжнародним зобов'язанням Польщі... та навіть постановам польської Конституції»¹³³. Попри протести українців і представників від національних меншин, більшість підтримала ці законопроекти.

Проблеми національного шкільництва залишалися актуальними для українських послів упродовж усієї каденції сейму. Так, на засіданні 3 листопада 1932 р. Д. Левицький акцентував на погіршенні становища українців як в економічній, так і освітній сферах. Змінити цю ситуацію, на його думку, могло надання автономії всім українським землям у складі Польської держави. Він пов'язав причини участі української молоді в різноманітних саботажних акціях із застосуванням принципу *numerus clausus* щодо українських студентів у вищих навчальних закладах, масовим безробіттям серед українських випускників гімназій (кількість яких сягала 3 тис.). Доповідач також розкритикував закон про державне і приватне шкільництво 1932 р., який, на його думку, був покликаний ліквідувати державні та приватні україномовні навчальні заклади. Підтвердження цього

¹³⁰ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. K. 1520–1521; Rudnicki S. Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej. S. 358.

¹³¹ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. S. 1517–1518.

¹³² Sejm III kadencji. Spr. sten. z 61 pos. 26 lutego 1932 r. Łam. 42; Потіха О. Б. Українське шкільництво в ретроспективі парламентської діяльності Мілени Рудницької. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/17774>

¹³³ Цит. за: Szumilo M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 171.

Д. Левицький убачав у закритті 13 відділів перших класів в українських гімназіях, оскільки було відкрито лише 2 відділи п'ятих класів. Також в утраквістичних державних гімназіях ліквідовано другі класи. Не оминув критикою посол і політики регіоналізму, яку влада провадила щодо українців. Так, за його словами, урядовці намагалися полонізувати українців Холмщини та Підляшшя, з лемків сформувати окремих народ, а на Волині ліквідувати всі українські товариства, замінивши їх тими, що підпорядковувалися ВУО¹³⁴.

Українські парламентарі порушили й питання відкриття українського університету. 18 лютого 1933 р. С. Хруцький наголосив на невиконанні Польщею закону від 1922 р. про воєводське самоврядування, на підставі якого українці могли б вільно розвивати власне початкове, середнє та вище шкільництво¹³⁵. 21 лютого того ж року, під час обговорення законопроекту про вищі навчальні заклади, В. Загайкевич запропонував внести поправку до ст. 2, яка передбачала включення постанови про відкриття українського університету¹³⁶. Хоч поправку й підтримали послы від ППС, зокрема на цьому наголосив у виступі Станіслав Дюбуа (Stanisław Dubois), зазначивши, що вони визнають право меншин на культурний розвиток, однак вона була відхилена більшістю¹³⁷. 19 вересня того ж року українські послы В. Загайкевич і Д. Великанович подали міністрові освіти «Меморіал у справі української молоді у вищих навчальних закладах», в якому наголосили на невиконанні Польщею закону від 1922 р., що передбачав відкриття українського університету. Депутати звернулися до міністра освіти з проханням вплинути на те, щоб сенати вищих навчальних закладів не створювали штучних перешкод для вступу української молоді; щоб поняття «український» на означення національності було визнане не лише у вищих навчальних закладах, а й у всіх державних школах; щоб українська молодь була зрівняна з польською в отриманні стипендій і субвенцій¹³⁸. Однак цей «Меморіал» не був узятий урядовцями до уваги, тому вимоги українських парламентарів залишилися нереалізовані.

Звинувачення польської влади в проведенні антиукраїнської політики звучали з уст українських радикалів упродовж усієї каденції сейму. Так, під час обговорення бюджету у грудні 1934 р. радикали наголошували на антиукраїнськості проекту бюджету, зокрема М. Матчак значну частину виступу присвятив проблемі «сокальського кордону», звинувативши владу в забороні відкриття на окреслених теренах філій товариств, які легально діяли в Галичині. На позбавленні населення Волині, Полісся та Холмщини власних культурно-освітніх установ та національних шкіл наголосив І. Макух. У сеймовій промові соціаліст-радикал Д. Ладика вказав на зростання рівня неграмотності серед українців, відсутність достатньої кількості українських державних і приватних шкіл¹³⁹.

¹³⁴ Sejm III kadencji. Spr. sten. z 70 pos. 3 listopada 1932 r. Łam. 56–61.

¹³⁵ Sejm III kadencji. Spr. sten. z 90 pos. 21 lutego 1933 r. Łam. 10–13.

¹³⁶ Ibid. Łam. 12–14.

¹³⁷ Ibid. Łam. 15–16.

¹³⁸ Archiwum PAN. Zesp. III–180. Sygn. 82. K. 76–78.

¹³⁹ Берег І. І. Ідейно-теоретична спадщина... С. 383–385.

Серед низки проблем, які намагалися вирішити українські парламентарі третього скликання, також було питання про необхідність покращення становища інвалідів війни. Відповідне подання депутати від УПР внесли 22 січня 1932 р., у якому закликали уряд ухвалити зміни до закону від 18 березня 1921 р., що стосувався прав людей з інвалідністю. Посли наголошували на необхідності доповнити списки інвалідів війни, які мали право на отримання пенсії, тими військовими, котрі служили в українських арміях під час польсько-української та радянсько-української війн. Пропозиції українських парламентарів частково були враховані в урядовому законопроекті, що стосувався прав людей з інвалідністю. Як наслідок, цей законопроект став одним із небагатьох урядових проєктів, за який віддали свої голоси українські послы¹⁴⁰.

Поза увагою українських парламентарів не залишилося обговорення проєкту нової Конституції. Зокрема, на засіданні конституційної комісії 13 грудня 1934 р. сенатор А. Горбачевський від імені Українського клубу вніс подання, в якому пропонувалося внести до Конституції положення про надання землям, на яких переважає українське населення, територіальній автономії з крайовим сеймом, урядом, адміністрацією, судочинством, шкільництвом, казначейством та територіальними збройними силами. Однак більшість відкинула цю пропозицію, тому українські парламентарі висловилися проти цього законопроекту¹⁴¹.

Попри те, що польські панівні кола ігнорували спроби українських політиків досягти порозуміння, влітку 1935 р. В. Мудрий і В. Целевич продовжували переговори з польською стороною, мета яких – довести до нормалізації польсько-українські відносини. Серед причин, які спонукали їх до цього, парламентарі називали: неможливість українців вести боротьбу на різних фронтах; необхідність порятунку українців від нищення їх радянською Росією (репресії та голодомор в УРСР); збереження національного середовища в Польщі з метою відновлення української державності. Як зазначав дослідник Ярослав Комарницький, на тактику українських депутатів певною мірою вплинула й політика Німеччини, яка 1934 р. уклала з Польщею договір про ненапад. В українських політиків зародилася надія на створення антирадянського блоку центральноєвропейських держав, до якого вони прагнули приєднатися¹⁴². Попри позицію польської сторони, яка уникала конкретних зобов'язань, а лише обіцяла припинити різкий антиукраїнський курс, у 1935 р. вдалося започаткувати так званий період нормалізації польсько-українських відносин, за основу якого було взято результати тривалих таємних переговорів польських політиків із діячами Українського клубу¹⁴³.

¹⁴⁰ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 171.

¹⁴¹ *Ibid.* S. 186.

¹⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 5–7; Centralne Archiwum Wojskowe. Zespół Akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych 1926–1939. Referat Informacyjny. Sygn. I.371.10/A.71. К. 234; Комарницький Я. Роль Василя Мудрого в проведенні політики «нормалізації» українсько-польських відносин (1935–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 204–205.

¹⁴³ Детальніше див.: Витвицький С., Баран С. Українські землі під Польщею. *Енциклопедія українознавства*. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 563; Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / red. nauk.: Z. Karpius, W. Rezmer, E. Wiszka. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. S. 431–454.

Парламент четвертої каденції (1935–1938)

За підсумками виборів у вересні 1935 р. українці здобули 19 мандатів до сейму та 5 до сенату (14 послів в УПР (12 від УНДО та по 1 від Української народної обнови та Української соціал-демократичної партії (УСДП)) та 5 в УПРВ, а також 4 й 1 сенаторів відповідно)¹⁴⁴. Головою УПР було обрано В. Мудрого, заступниками – посла В. Целевича та сенаторів С. Луцького і Ю. Павликовського, секретарем знову став Д. Великанович. Головою УПРВ обрано Петра Певного. Завдяки досягненню порозуміння між українськими політиками та польською владою віцемаршалом сейму став В. Мудрий. Зауважу, що польські опозиційні політичні партії бойкотували ці вибори через ухвалення 1935 р. нової конституції та нового положення про вибори¹⁴⁵.

Діяльність українських послів у сеймі четвертої каденції розпочалася за умов так званої нормалізації українсько-польських відносин. На 3-му засіданні 29 жовтня 1935 р. від імені УПР Зиновій Пеленський висловив довіру прем'єру Маріану Зиндрам-Косцялковському (Marian Zyndram-Kościałkowski) та підтримку політики новосформованого уряду, яка передбачала антикризові дії в економічній та фінансовій сферах, що було вигідно для українського дрібного сільського господарства¹⁴⁶. Головні завдання українських послів окреслив голова УПР В. Мудрий під час обговорення бюджету 6 грудня 1935 р.¹⁴⁷ Саме тоді, поряд із вимогою територіальної автономії для всіх українських земель Польщі та іншими економічними (зокрема допуск українців до земельної реформи, унормування парцеляції земель краю, призупинення колонізації українських теренів поляками, зниження рівня безробіття серед українців, виділення допомоги українським господарським установам) й політичними (зокрема налагодження польсько-українських відносин в органах місцевого самоврядування, працевлаштування українців у державних установах та судочинстві, запровадження якнайширшої амністії для українських політичних в'язнів) вимогами, прозвучали основні освітні: ліквідація утравізму в шкільництві, розбудова мережі українських шкіл з окремою шкільною адміністрацією, заснування українського університету, забезпечення прав українській мові в органах державного та самоврядного управління, громадських установах¹⁴⁸. В. Мудрий також зазначав, що центральні та місцеві органи влади повинні змінити свою політику щодо українців, гарантувати українській мові права, а вчителям-українцям забезпечити належні умови праці¹⁴⁹. Водночас парламентарі вимагали скасування

¹⁴⁴ AAN. Zesp. 322. Sygn. 2349. K. 249, 267; По виборах. *Діло*. 1935. 25 вересня. С. 1–2; Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej... S. 152.

¹⁴⁵ Brzoza Cz. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 156.

¹⁴⁶ Sejm IV kadencji. Spr. sten. z 3 pos. 29 października 1935 r. Łam. 82–87.

¹⁴⁷ Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин. Промова Голови Української Парляментарної Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сойму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетовим прелімінаром на 1936/37 р. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1936. 16 с.

¹⁴⁸ AAN. Zesp. 9. Sygn. 963. K. 29; AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 5778. K. 1050–1057; За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова Голови Української Парляментарної Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена в Соймі дня 6. грудня ц. р в часі генеральної дискусії над бюджетом на рік 1936/37. *Діло*. 1935. 8 грудня. С. 1–2.

¹⁴⁹ ЦДАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 2.

шкільного закону 1924 р., вважаючи, що він спрямований на полонізацію українських дітей, а також загострив боротьбу між українцями й поляками за культурно-освітні права та загалом ускладнив польсько-українські відносини у краї¹⁵⁰.

Підсумовуючи діяльність УПР у період першої бюджетної сесії четвертої каденції, віцемаршал В. Мудрий наголосив на тому, що в уряді простежується набагато більше доброї волі та розуміння потреби нормалізації, аніж у сеймі та сенаті, де не видно прагнення польських парламентарів об'єктивно оцінювати потреби українців і в такий спосіб просуватися до суттєвої нормалізації відносин¹⁵¹.

Дотримуючись курсу на «нормалізацію» українсько-польських відносин, послы від УПР продовжували декларувати свою підтримку діяльності тогочасного уряду. Так, 14 січня 1936 р. під час дискусії у бюджетній комісії над бюджетом Міністерства військових справ В. Целевич зазначив, що сильна, чисельна та добре технічно оснащена польська армія цілковито відповідає інтересам українців, з огляду на це послы від УПР своїм головуванням підтримають бюджет Міністерства військових справ. Схожу заяву зробив на засіданні бюджетної комісії сенату С. Луцький. Польські урядовці та парламентська більшість схвально сприйняли заяви українських парламентарів¹⁵².

Попри політику «нормалізації» у сеймі четвертої каденції, українські послы продовжили критикувати дії влади щодо українців. Так, із критикою польської освітньої політики на засіданні бюджетної комісії під час дискусії над бюджетом МВіО 28 січня 1936 р. виступив представник від УНДО Володимир Кузьмович. Він розкритикував утравкізацію шкільництва, збереження у деяких повітах високого відсотка неписьмених серед українців, ігнорування місцевою владою декларацій за українську мову навчання тощо¹⁵³. Д. Великанович 21 лютого цього ж року звинуватив владу в полонізації українців, у намаганні перетворити всіх громадян Польщі на поляків¹⁵⁴. Вносячи інтерпеляції щодо зловживань місцевої влади у проведенні шкільних плебісцитів, Д. Великанович наголошував, що польська влада, попри домовленості, ніколи не відмовиться від спроб полонізувати українське шкільництво¹⁵⁵.

Критику в українських парламентарів та української громадськості загалом спричинило відкриття, відповідно до розпорядження кураторії ЛШО від 26 травня 1936 р., українських паралельних класів при Третій польській гімназії у Тернополі, замість закритої 1930 р. української державної гімназії. Попри

¹⁵⁰ AAN. Zesp. 1185. Sygn. 23. K. 30; Вітровський Л. Скасувати закон Ст. Грабського! З приводу акції Української Парляментарної Репрезентації в справі новелізації шкільного утравкізаційного закону. *Діло*. 1936. 21 лютого. С. 1–2.

¹⁵¹ Мудрий В. Досвіди і спостереження. *Діло*. 1936. 12 квітня. С. 1–2.

¹⁵² Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 202.

¹⁵³ 1,100.000 дітей без науки. Промова пос. В. Кузьмовича, виголошена в бюджетовій комісії при дискусії над бюджетом міністерства освіти дня 28 січня 1936. *Новий час*. 1936. 31 січня. С. 1–2.

¹⁵⁴ Шкільна політика супроти українців: з промови посла Дмитра Великановича, виголошеної на пленарному засіданні сойму дня 21. лютого ц. р. при бюджеті Міністерства освіти. *Підна школа*. 1936. 15 квітня. С. 108–109.

¹⁵⁵ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85782. K. 430–431.

спротив української громадськості, польська влада так і не пішла на поступки українцям, куратор Єжи Гадомський (Jerzy Gądomski) відмовив у відновленні самостійної української державної гімназії¹⁵⁶.

Відсутність поступок із боку влади, ігнорування урядовцями вимог українських парламентарів щодо покращення становища українців Польщі, наростання опозиційних настроїв щодо політики «нормалізації» призвели до зниження авторитету УНДО в українському суспільстві, і, як наслідок, до критики послами від УПР дій влади. Так, на засіданні спеціальної комісії 10 червня 1936 р. В. Мудрий зазначив, що польська влада багато говорить, але мало робить, а українці залишаються в державі громадянами другої категорії. За його словами, українські парламентарі пішли на злам політичної ментальності українського суспільства, натомість польська влада не зробила нічого для нормалізації цих відносин¹⁵⁷. У заяві, прийнятій на засіданні УПР 13–14 липня 1936 р., на якому учасники обговорили політичне становище українців у Польщі та проаналізували ситуацію в краї у зв'язку з ініційованою нормалізаційною політикою, парламентарі відзначили, що «нормалізація» не поліпшила ситуації на українських теренах¹⁵⁸. Вони констатували відсутність позитивних змін у політиці влади щодо українського шкільництва: невирішеним залишалося питання ліквідованої під час пацифікації 1930 р. тернопільської гімназії; у початкових школах, які всупереч закону було перетворено на утравквістичні, українську мову навчання так і не відновили; не було внесено змін у шкільний закон 1924 р.¹⁵⁹. Схожі закиди польській стороні містилися у зверненні українських послів від 7 жовтня 1936 р. до прем'єр-міністра, в якому акцентовано на невиконанні поляками взятих на себе зобов'язань. Депутати наполягали на створенні при Президії Ради Міністрів Підсекретаріату з українських питань на чолі з українцем, що мало прискорити вирішення українських проблем¹⁶⁰. Водночас 2 грудня 1936 р. на пленарному засіданні сейму В. Мудрий зазначив, що, на відміну від української сторони, яка зробила все, що в її силах, для нормалізації польсько-українських відносин, зроблені польською стороною поступки – «дрібні, неістотні, які нікого не можуть вдоволити». Навіть в освітній сфері все залишилося майже без змін, оскільки заснована кафедра української літератури при Львівському університеті не була укомплектована, у вищих навчальних закладах збереглося *numerus clausus* для українських студентів тощо¹⁶¹. Також посол порушив проблему колонізації, яка, на його думку, перешкождала врегулюванню польсько-українських відносин у Галичині. Він критикував урядовців за недопущення до участі в парцеляції малоземельних

¹⁵⁶ Баран С. З перехрестя польсько-української боротьби. На маргінесі історії Тернопільської гімназії. *Діло*. 1936. 9 травня. С. 1–2; За реактивування гімназії в Тернополі. Маніфестаційне масове віче в Тернополі. *Діло*. 1936. 10 червня. С. 2–3; Історія паралельок у Тернополі. *Діло*. 1936. 30 червня. С. 5.

¹⁵⁷ AAN. Zesp. 322. Sygn. 2349. K. 171; Необхідні діла. Промова Голови У.П.Р. В. Мудрого, виголошена дня 10 червня 1936 р. на засіданні соймової т. зв. Спеціальної Комісії у справі повновастей для уряду. *Свобода*. 1936. 21 червня. С. 2.

¹⁵⁸ Дводенне засідання Української Парляментарної Репрезентації. (Комунікат У.П.Р.). *Діло*. 1936. 16 липня. С. 1.

¹⁵⁹ AAN. Zesp. 9. Sygn. 963. K. 302–303.

¹⁶⁰ Archiwum PAN. Zesp. III–180. Sygn. 82. K. 102–109.

¹⁶¹ ЦДАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 9–11; Sejm IV kadencji. Spr. sten. z 30 pos. 2 grudnia 1936 r. Łam. 43–49.

українських селян, сприяння польським колоністам у придбанні земельних ділянок у краї. На тому ж засіданні Д. Великанович подав законопроект про внесення змін до шкільного закону від 31 липня 1924 р., які передбачали: офіційну заміну поняття «руський», «русинський» поняттям «український»; поширення чинності згаданого закону на деякі повіти Люблінського та Краківського воєводств; скасування утравізму, запровадження права навчання рідною мовою в окремих школах або паралельних класах для учнів різних національностей; запровадження обов'язкового вивчення мов національних меншин у польських школах на визначених територіях; працевлаштування учителів національних меншин; створення окремих середніх і професійних шкіл із рідною мовою навчання меншин та окремих класів із польською мовою навчання у середніх школах із державною мовою викладання; одержавлення, за згодою батьків, приватних шкіл національних меншин; повернення української мови навчання у ті школи, де нею навчали до набуття чинності шкільного закону від 31 липня 1924 р.¹⁶². 12 березня 1937 р., після обговорення цього проекту закону на засіданні освітньої комісії сейму, він був відхилений¹⁶³.

Попри певні невдачі на законодавчому полі, українські послы продовжили боротьбу за національне шкільництво шляхом внесення інтерпеляцій. Зокрема, Д. Великанович вніс інтерпеляцію щодо заборони вживання поняття «український» у семикласній жіночій школі в Калуші¹⁶⁴, В. Кузьмович – щодо безпідставних переведень кураторією ЛШО українських учителів на інше місце праці¹⁶⁵, а також щодо зловживань під час шкільного плебісциту на терені ЛШО¹⁶⁶. С. Баран порушив проблему позбавлення права публічності приватної коєдукаційної гімназії «Рідної школи» у Тернополі¹⁶⁷. Інтерпеляція, внесена 16 грудня 1937 р. С. Бараном, стосувалася перешкод, які чинила місцева влада щодо подання батьками-українцями декларацій за рідну мову навчання¹⁶⁸.

Значне невдоволення в українських послів викликав законопроект, запропонований міністерством сільського господарства та аграрних реформ, яким передбачалося встановлення обмежень на торгівлю ділянками, сформованими внаслідок парцеляції, які не можна було продавати, передавати в оренду чи ділити без дозволу місцевої адміністрації упродовж 17 років із дня набуття законом чинності. Під час бюджетної сесії 1937 р. Іван Заваликут, критикуючи основні положення законопроекту, негативно оцінив надання дозволу на відчуження у місцевих селян земельних наділів, які вони викупили в учасників парцеляції. Наголосив, що ці нововведення можуть загострити міжнаціональні взаємини та послабити обороноздатність держави. Як наслідок, українські послы висловилися проти бюджету міністерства, не віддавши за нього голосів¹⁶⁹.

¹⁶² AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85781. K. 458–465; В обороні за наші права. Українські справи в польським парламенті. *Свобода*. 1937. 31 січня. С. 3.

¹⁶³ За зміну шкільного закону. Про викладову мову в державних школах. *Свобода*. 1937. 28 березня. С. 2; Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 213.

¹⁶⁴ AAN. Zesp. 8. Sygn. 3A-9. K. 229–230.

¹⁶⁵ Ibid. K. 298–300.

¹⁶⁶ Ibid. Sygn. 3A-11. K. 340–347.

¹⁶⁷ Ibid. Sygn. 3A-10. K. 334–339.

¹⁶⁸ Ibid. Sygn. 3A-11. K. 253–255.

¹⁶⁹ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 209–211.

За умов загострення українсько-польських відносин тон виступів українських парламентарів під час бюджетної сесії 1938 р. дещо змінився. На це частково вплинула резолюція, прийнята V з'їздом УНДО в січні 1938 р., в якій акцентовано на тому, що, оскільки польський уряд не виконав взятих зобов'язань, то УПР, не відкидаючи самої ідеї необхідності досягнення порозуміння з польською владою, має дещо «загострити політичну тактику»¹⁷⁰. Найбільше невдоволення в українських парламентарів викликала діяльність МВіО, МВС, міністерства юстиції, Міністерства сільського господарства та аграрних реформ. Із критикою влади у справі колонізації українських земель на засіданні 20 січня 1938 р. виступали З. Пеленський і В. Целевич. Відкидаючи звинувачення польськими депутатами від Табору національної єдності (Obóz Zjednoczenia Narodowego, ОЗН) Едвіном Вагнером (Edwin Wagner) та Владиславом Камінським (Władysław Kamiński) українців у антидержавній діяльності, посла наголосили на шкідливості колонізаційної політики для врегулювання українсько-польських відносин¹⁷¹.

Попри декларування В. Мудрим на пленарному засіданні сейму 23 лютого 1938 р. прихильного ставлення УПР до Польської держави, українські парламентарі, незгідні з політикою деяких міністерств, зокрема МВіО, що не внесло жодних позитивних змін у розвиток українського шкільництва, чисельність якого з кожним роком зменшувалася, відмовилися від участі в голосуванні за державний бюджет¹⁷². Таку ж позицію зайняли сенатори від УНДО. Однак відмова від голосування не задовольнила противників політики нормалізації у лавах партії, яких ставало щораз більше¹⁷³.

Оцінюючи діяльність УПР у парламенті четвертої каденції, Зенон Порай-Пеленський зазначав: «В порівнянні до наших максимальних вимог, яких як молода й життєздатна нація виречися не можемо й не бажаємо – осяги тієї сесії не є особливо великі. Ми бажаємо багато більше, як тепер реально можемо осягнути». На його думку, УПР вдалося досягти значних успіхів у різних сферах, він наголосив, що «теперішня політика УНДО й тактика УПР є безумовно правильна – і що так як наші речі тепер є – це єдиний шлях до поправи... загальнонаціональної української долі»¹⁷⁴.

Парламент п'ятої каденції (1938–1939)

У сеймі та сенаті п'ятої каденції, вибори до яких відбулися 6 і 13 листопада 1938 р. відповідно, знову засідало 19 українців – 14 послів в УПР (12 членів від УНДО та по 1 від Української народної обнови та УСДП) та 5 в УПРВ, а також 4 й 1 сенаторів відповідно¹⁷⁵. Головою УПР знову став В. Мудрий, заступниками обрали В. Целевича, С. Вітвицького та М. Творидла, секретарем –

¹⁷⁰ Політичний зміст Народнього З'їзду. *Діло*. 1938. 21 січня. С. 1–2; Комарницький Я. Роль Василя Мудрого... С. 208.

¹⁷¹ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 536. Арк. 1–2.

¹⁷² Sejm IV kadencji. Spr. sten. z 75 pos. 23 lutego 1938 r. Łam. 63; УПР не буде голосувати за бюджетом. Заява Голови У. П. Р. посла Василя Мудрого в справі голосування над цілістю бюджету в дні 23 лютого. *Свобода*. 1938. 6 березня. С. 1.

¹⁷³ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 220.

¹⁷⁴ Порай З. До гіршого чи до кращого? Білянс цьогорічної польської парламентарної сесії з точки погляду українських інтересів. *Свобода*. 1937. 4 квітня. С. 3.

¹⁷⁵ Пуйда Р. Б. Діяльність українського націонал-демократичного об'єднання в Польському парламенті (1938–1939 рр.). *Історико-політичні студії*. Київ, 2013. № 1. С. 34; Zaporoński Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej... S. 152.

Д. Великановича. Головою УПРВ став Сергій Тимошенко. Завдяки досягненню порозуміння між українськими політиками та польською владою віцемаршалом сейму обрали В. Мудрого, а секретарем сенату – М. Маліцького.

На діяльність українських парламентарів у сеймі п'ятої каденції вплинуло декілька чинників. По-перше, парламент працював в умовах постійної загрози війни, і основним питанням, навколо якого точилися дискусії, була проблема безпеки держави. По-друге, найбільшу кількість мандатів здобули представники від ОЗН, на діяльність якого вирішальний вплив мала група військових на чолі з генералом Станіславом Скварчинським (Stanisław Skwarczyński), які негативно сприймали більшість постулатів, висунутих представниками від національних меншин. По-третє, атмосфера, що панувала в сеймі та сенаті, не сприяла конструктивній роботі українських депутатів, оскільки майже всі їхні виступи польські послы переривали гучними вигуками¹⁷⁶. І, по-четверте, діяльність членів УПР значно ускладнилася через зміни в регламенті засідань, оскільки для внесення подань або законопроектів треба було 15 підписів, а до УПР входило лише 14 членів, з огляду на що вони були змушені шукати союзників з-поміж інших послів.

У сеймі п'ятої каденції виступи українських парламентарів переважно зводилися до критики урядової політики щодо українців. Так, під час бюджетних дебатів 3 грудня 1938 р., у промові В. Мудрий гостро критикував національну політику влади та офіційно визнав крах нормалізаційного курсу, поклавши всю провину за це на польську сторону. Вирішення української проблеми він убачав у наданні територіальної автономії етнічним українським землям¹⁷⁷. 20 грудня того ж року, під час дискусії в бюджетній комісії, З. Пеленський наголосив на важкому становищі українців, масовому безробітті української молоді, труднощах із працевлаштуванням на державній службі в Галичині, а також на недостатній кількості учителів-українців у краї¹⁷⁸.

Українські парламентарі 9 грудня 1938 р. внесли на розгляд сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі». Він передбачав надання територіальної автономії західноукраїнським землям (без західних повітів Львівського воєводства), створення автономного уряду та сейму, територіальних збройних сил, забезпечення рівноправності польської й української мов у державних установах. Дослідник Я. Комарницький зазначав, що, хоча законопроект не був прийнятий, він підняв авторитет УПР, підірваний нормалізацією¹⁷⁹. Зауважмо, що про остаточний крах політики нормалізації 2 січня 1939 р. заявив В. Целевич у промові на бюджетній комісії¹⁸⁰. А яскравим свідченням відходу українських діячів від політики нормалізації й переходу в опозицію до

¹⁷⁶ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna...* S. 230.

¹⁷⁷ Деклярація Голови Української Парляментарної Репрезентації Василя Мудрого, зложена дня 3-го грудня 1938 р. на пленарному засіданні сойму. *Новий час*. 1938. 6 грудня. С. 2–3.

¹⁷⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 536. Арк. 14–15.

¹⁷⁹ Українсьу. *Sprawy Narodowościowe*. 1939. № 1–2. S. 104; Комарницький Я. Роль Василя Мудрого... С. 209.

¹⁸⁰ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1994. Т. 228: Праці Історично-філософської секції. С. 233.

влади стала відмова УПР голосувати за державний бюджет на пленарному засіданні сейму 24 лютого 1939 р.¹⁸¹.

За умов погіршення українсько-польських відносин виступи українських послів ставали дедалі критичнішими. Так, на пленарному засіданні сейму 13 лютого 1939 р. Степан Витвицький наголошував на негативному ставленні польської влади до українців, її спробах колонізувати місцеве населення та збільшити відсоток польської меншини в краї¹⁸². Не оминули парламентарі також скрутного становища українського шкільництва, поширення антиукраїнських настроїв серед польської академічної молоді, а також важкого становища українських студентів у вищих навчальних закладах¹⁸³. З цього приводу 21 лютого 1939 р. Д. Великанович у виступі в сеймі наголосив на необхідності відкриття українського університету, українізації середніх навчальних закладів Галичини та, загалом, створенні належних умов для здобуття освіти українською молоддю Польщі¹⁸⁴.

Інтерпеляції, внесені українськими послами, здебільшого стосувалися недотримання прав української мови, гарантованих Конституцією 1935 р. і міжнародними договорами, порушення службових прав українських учителів, скрутного становища українців, переслідувань із боку поліції, конфіскацій накладів українських часописів тощо¹⁸⁵.

Попри крах політики «нормалізації», українські діячі не полишали спроб налагодити діалог із владою, однак їхні зусилля не мали успіху. Зокрема, 25 травня 1939 р. під час зустрічі В. Целевича та В. Мудрого з прем'єром Феліцієм Славой-Складковським (Felicjan Sławoj Składkowski), той основну відповідальність за загострення українсько-польських відносин поклав на українців, а також у категоричній формі заявив, що ніякої автономії в межах Польської держави українці не отримують. Попри це, більшість керівництва УНДО й надалі схилялася до необхідності налагодження українсько-польських відносин, а в разі війни вважала за необхідне стати на бік Польщі. 24 серпня того ж року Народний комітет УНДО ухвалив відповідну резолюцію¹⁸⁶. Як наслідок, на останньому засіданні сейму, 2 вересня 1939 р., у промові В. Мудрий засвідчив, що у важкі для Польської держави часи український народ виконає свій громадянський обов'язок перед державою, а УПР як політична еманация УНДО, спільно з Українською народною об'єднанням та українським суспільством, понесуть усі витрати на спільну оборону держави. Ця промова викликала бурхливі оплески польських депутатів¹⁸⁷.

¹⁸¹ КТВ. Українська Парляментарна Репрезентація голосувала проти бюджету. *Діло*. 1939. 26 лютого. С. 8; Комарницький Я. Роль Василя Мудрого... С. 209.

¹⁸² Промова пос. д-ра Витвицького виголошена 13 лютого на пленарному засіданні сойму при дебати над бюджетовим прелімінарем на рік 1939–40. *Діло*. 1939. 18 лютого. С. 3–4; Швед О. Організаційно-політична діяльність Степана Витвицького в УНДО: парламентський вимір (1935–1939 рр.). *Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції*: зб. наук. праць. Київ: Ліра-К, 2015. С. 107–110.

¹⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 41–42; Там само. Спр. 181. Арк. 1.

¹⁸⁴ Пуйда Р. Б. Діяльність українського націонал-демократичного об'єднання... С. 36–37.

¹⁸⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 10, 43, 48, 130–131.

¹⁸⁶ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 239.

¹⁸⁷ Комарницький Я. М. Громадсько-політична діяльність Василя Мудрого (1893–1966 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. С. 13; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 239.

Отже, у 20–30-х роках XX ст. яскравими представниками тогочасної української політичної еліти були українські послы та сенатори в парламенті міжвоєнної Польщі. Представляючи провідні українські політичні партії, активно займаючись громадсько-політичною діяльністю, парламентарі користувалися високим авторитетом в українському суспільстві та мали значний вплив на формування поглядів і політичної поведінки українців міжвоєнної Польщі. Адже саме послы та сенатори доклали значних зусиль до покращення становища українського населення в Польській державі, дотримання його основних прав і свобод. У промовах, поданнях та інтерпеляціях парламентарі порушували ті проблеми, які найбільше хвилювали тогочасне українське суспільство та вимагали негайного вирішення, а запитами-інтерпеляціями миттєво реагували на факти зловживань польської влади. У діяльності, поряд з економічними та національними проблемами, депутати намагалися вирішити також освітні питання, оскільки головну загрозу вбачали в колонізації навчальних закладів і поширенні польськості на етнічні українські терени.

Вістря боротьби парламентарі спрямували на протидію колонізації етнічних українських земель, зловживанням правоохоронних органів, які незаконно арештовували, катували та розправлялися з тими українцями, котрих підозрювали у скоєнні злочинів, навіть за відсутності належної доказової бази, фальшуванню національних та самоуправних виборів, ущемленню прав українського селянства, утравізації шкіл, зловживанням, скоєним під час проведення шкільних плебісцитів, закриттю господарських та культурно-освітніх організацій, переведенню українських педагогів в інші регіони Польської держави, переслідуванню української преси та конфіскації її накладів, ув'язненню патріотично налаштованих українців тощо.

Оксана Руда